

Kateheza djece s poremećajem iz spektra autizma

Bogdan, Paula

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:855486>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
DIPLOMSKI TEOLOŠKO - KATEHETSKEI STUDIJ

PAULA BOGDAN

KATEHEZA DJECE S POREMEĆAJEM
IZ SPEKTRA AUTIZMA

Diplomski rad

SPLIT, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
DIPLOMSKI TEOLOŠKO - KATEHETSKI STUDIJ

PAULA BOGDAN

KATEHEZA DJECE S POREMEĆAJEM
IZ SPEKTRA AUTIZMA

DIPLOMSKI RAD

iz Religiozne pedagogije i katehetike

kod doc. dr. sc. Mihaela Provića

Split, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja PAULA BOGDAN, kao pristupnik za stjecanje zvanja magistra/magistrice KATEHETIKE, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo moga vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 20. svibnja 2020.

Potpis

SADRŽAJ:

SAŽETAK	1
UVOD	2
1. PRIKAZ POREMEĆAJA IZ SPEKTRA AUTIZMA SA POVIJESNO – DRUŠTVENOG I PSIHOLOŠKOG STAJALIŠTA	4
<i>1.1. Povijesno-društveni kontekst djece s poremećajem iz spektra autizma</i>	4
<i>1.2. Psihološki profil djece s poremećajem iz spektra autizma</i>	7
2. METODE RADA SA DJECOM IZ SPEKTRA AUTIZMA	11
<i>2.1. Primijenjena analiza ponašanja</i>	11
<i>2.1.1. Suvremena primijenjena analiza ponašanja</i>	13
<i>2.1.2. Bihevioralno nizanje i oblikovanje</i>	14
<i>2.1.3. Primijenjena analiza ponašanja i intervencije za sprječavanje i smanjivanje nepoželjnih ponašanja</i>	14
<i>2.2. Liječenje i edukacija djece s autizmom i srodnim poremećajima komunikacije</i>	16
<i>2.3. Metoda komunikacije razmjenom slika</i>	17
<i>2.4. Razvojni pristup temeljen na individualnim razlikama i odnosima</i>	20
3. KATOLIČKI PRISTUP DJECI S POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU	22
<i>3.1. Uloga vjeroučitelja u radu sa djecom sa poteškoćama</i>	23
<i>3.2. Kateheza i inicijacija djece s posebnim potrebama</i>	24
<i>3.2.1. Priprema za sakrament euharistije</i>	27
<i>3.2.2. Priprema za sakrament sv. ispovijedi</i>	28
<i>3.2.3. Priprema za sakrament sv. potvrde</i>	29
ZAKLJUČAK	31
LITERATURA	33
SUMMARY	37

SAŽETAK

Poremećaj iz spektra autizma pojavljuje se u prve tri godine života, a radi se o oštećenju srednjeg živčanog sustava, točnije motoričkom, perceptivnom, intelektualnom, emotivnom i socijalnom oštećenju. Etiologija poremećaja nije poznata, a naziv poremećaja spektar odnosi se na varijacije sposobnosti djece koja mogu biti u rasponu od bolje razvijenih do lošije razvijenih. Primijenjena analiza ponašanja, Program sa vizualnom podrškom su znanstveno utemeljene metode rada, dok je metoda komunikacije razmjenom slika u fazi dokazivanja znanstveno utemeljene metode, a razvojni model temeljen na individualnim razlikama i odnosima je novija naturalistička metoda koja nije znanstveno utemeljena. U odgojno-obrazovnim ustanovama potrebno je prilagoditi svoj način rada i sadržaj prema djeci s poteškoćama. Da bi to mogli važno je upoznati dijete i njegove intelektualne mogućnosti. Vjeroučitelji trebaju biti svjesni da sakramente inicijacije i njihov sadržaj koji prenose tipičnoj djeci ne mogu na isti način prenijeti djeci s poteškoćama i tražiti od njih da shvate vjerske istine kao tipična djeca. Njima je potrebno prenijeti živu vjeru, približiti ozračje Božje ljubavi i blizine. Potrebno je informirati društvo o poremećaju iz spektra autizma kao i podizati svijest o važnosti integracije i inkluzije ove djece.

Ključne riječi: autizam, metode: ABA, TEACH, PECS, DIR, vjerski odgoj i obrazovanje, integracija djece u društvo.

UVOD

Poremećaj iz spektra autizma obuhvaća oštećenja na kognitivnom, bihevioralnom i motoričkom području. Unatoč modernoj tehnologiji i novim otkrićima, uzrok ovog poremećaja još nije otkriven, što daje veću dozu tajanstvenosti i zanimanja u medicinskoj struci. Autizam se ubraja u novije poremećaje, a najčešće pogađa djecu u ranoj dobi. Društvo je nedovoljno informirano i upoznato s ovim poremećajem, te u javnosti djeca svojim ponašanjem, vikanjem, hiperaktivnošću privlače pažnju zbog čega ih se smatra „čudacima“. Potrebno je raditi na educiranju društva o ovom poremećaju putem seminara, tribina, medija i na taj način doprinijeti inkluziji i integraciji djece u društvo.

U prvom poglavlju rada autor iznosi povijesno-društveni položaj osoba s poteškoćama te psihološki profil djece s poremećajem iz spektra autizma. Nažalost, djeca s poteškoćama uvijek su bila degradirana, nisu imala prava kao djeca tipičnog razvoja, smatralo ih se manje vrijednima, teretom društvu, i trpjeli su sve oblike segregacije. Obitelj bi skrivala dijete da se ne izvrgnu ruglu i sramoti u društvu, a često bi ih ostavljali u posebnim ustanovama. Napretkom i razvojem društva, upoznavanjem svih poremećaja kod djece, njihove ranjivosti i dobrodušnosti radilo se na društvenoj prihvaćenosti djece s poteškoćama. Danas im se omogućuje osobni razvoj u skladu s njihovim mogućnostima, te se radi na tome da imaju jednaka prava kao i osobe tipičnog razvoja. Sveto Pismo donosi Isusovo učenje da su bolesni i grijешnici jednako vrijedni, Isus provodi s njima najviše vremena dajući im svoju ljubav i pažnju, ozdravlja ih svojom riječi i pogledom (Mt 8, 1-4, Mt 9, 18 – 26, Mk 7, 31-37). Crkva je, u duhu evanđelja, prva institucija koja je prihvatila bolesne, djecu s poteškoćama, pružila im sklonište i vjeru. Prvi znanstveni zapis o autizmu nalazimo kod dječaka Viktora iz Aveyrona, koji je pronađen odbačen u šumi, na jugu Francuske. Zahvaljujući liječniku Jean Gaspard Itardu dječak je naučio živjeti u civilizaciji i usvojio je bihevioralne vještine. Pojam autizam razvio je Eugen Bleuler 1911. godine, a njime je označio povlačenje djeteta u svoj svijet, smanjena socijalna interakcija s ljudima koji ga okružuju, zatvaranje u maštu misli. Zaslužan je za prepoznavanje i istraživanje novog poremećaja kod djece. Znanstvenici Hans Aspergera i Lea Kanner 50-ih i 60-ih godina prošlog stoljeća potvrdili su simptome poremećaja iz spektra autizma opisujući konkretnije simptome. Etiologija nastanka poremećaja i danas je nepoznata. U stručnim literaturama opisano je više teorija koje nastoje objasniti uzrok nastanka autizma. Psihološke teorije zastupale su tezu da je autizam posljedica nenormalnih psihičkih interakcija unutar obitelji, a najviše hladnim i odbijajućim držanjem majke prema djetetu. Danas je najprihvaćenija teorija koja govori da je autizam multikauzalno

uzrokovan i opisano je ponašanje osoba sa autizmom koji ima razne uzroke nastanka. Psihološki profil djece iz spektra autizma obuhvaća intelektualne, perceptivne, govorne, motoričke karakteristike djece. Da bi znali na koji način doprijeti do njih potrebno je shvatiti njihov svijet, njihove intelektualne mogućnosti koje se razlikuju od osobe do osobe.

Drugo poglavlje povezano je sa prethodnim. Kada shvatimo kako funkcionira svijet pojedinog djeteta iz spektra autizma koristi se određena metoda podučavanja. Metode koje se navode najčešće se koriste u praksi, a to su primijenjena analiza ponašanja (Applied Behavior Analysis, dalje u tekstu: ABA metoda), razvojni pristup temeljen na individualnim razlikama i odnosima (Developmental, Individual Difference, Relationship-Based Model, dalje u tekstu: DIR metoda), metoda liječenja i edukacije djece s autizmom i srodnim poremećajima komunikacije (Treatment and education of autistic and other related communication handicapped children, dalje u tekstu: TEACH metoda) i metoda komunikacije razmjenom slika (Picture communication system, dalje u tekstu: PECS metoda). Sve metode pokazuju određene rezultate. Izbor korištenja metode rada s djecom ovisi isključivo o odabiru terapeuta koji radi s djecom. TEACCH i ABA metoda su znanstveno dokazane kao učinkovite metode rada dok PECS ima poneke dijelove koje donose rezultate, i još je u istraživanju, a DIR nije znanstveno utemeljena.

U trećem poglavlju govori se o religioznoj pedagogiji djece s posebnim potrebama, na koji način djeci s ograničenim intelektualnim kapacitetom približiti shvaćanje Boga, sakramenata preko kojih se prima milost Božja, ljubav i zaštita. Način na koji se njima pristupa je jednostavan i skroman kao što su i oni, najbolja metoda rada je vlastiti primjer i iskustveni primjeri iz njihovog života. U evanđelju nalazimo mnogo Isusovih prisposoba koje nas uče o ljubavi prema bližnjem, brizi za bolesne, prisutnost Isusa i Oca u svakom danu njihovog života, i upravo ovo trebamo prenijeti djeci s posebnim potrebama. Uz pomoć vjeroučitelja, župne zajednice i društva treba razvijati integraciju djece u društvene i župne aktivnosti. Odlaskom redovito na sv. misu djeca njeguju svoj odnos prema Bogu i primaju milosrđe Božje putem sakramenata. Vjeroučitelji imaju zadatak prilagoditi svoj program za djecu s poteškoćama i imati više strpljenja i ljubavi u radu s njima. Poželjno je pružiti im informacije o sakramentima koliko oni mogu primiti i shvatiti, sadržaj prenijeti preko slika, crteža, jednostavnih pitanja kako bi djeci bilo zanimljivije i lakše.

1. PRIKAZ POREMEĆAJA IZ SPEKTRA AUTIZMA SA POVIJESNO – DRUŠTVENOG I PSIHOLOŠKOG STAJALIŠTA

U novije vrijeme više se radi o podizanju svijesti društva o osobama sa poteškoćama u razvoju te ih se nastoji educirati o vrstama poteškoća u razvoju. Osobe sa invaliditetom u RH čine 12,4 % ukupnog stanovništva, od toga 60 % obuhvaća mušku populaciju a 40 % žensku populaciju.¹ Prema izvješću Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, 2013. godine evidentirano je 784 djece s poremećajem iz spektra autizma, a procjene kazuju da bi u stvarnosti moglo biti i do 12 000.² Osobe sa poteškoćama u razvoju su osobe trajnog oštećenja psihičkih, tjelesnih, motoričkih funkcija. Ubrajaju se oštećenje sluha i vida, govorno-glasovni poremećaji, komunikacije i specifične teškoće u učenju, tjelesni invaliditet, mentalna retardacija, poremećaji u ponašanju, poremećaji iz spektra autizma, postojanje više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkom razvoju.

1.1. Povijesno-društveni kontekst djece s poremećajem iz spektra autizma

Prvi zapisi u znanstvenoj literaturi o osobi autističnog poremećaja bio je dječak Viktor iz Aveyrona koji je pronađen u šumi u južnoj Francuskoj 1801. godine i prebačen u civilizaciju. Naime, radi se o dječaku koji je u ranoj dobi ostavljen u divljini i većinu svog života proveo je među životinjama. Njegov psihički, osjetilni i emocionalni razvoj bio je siromašan, i koristio ih je samo za preživljavanje. O njemu se brinuo liječnik Jean Gaspard Itard koji je nastojao djetetu razviti zaostale razvojne funkcije. Viktor nije postigao očekivane rezultate, nikad nije naučio pričati, ali je napredovao u ponašanju prema drugim osobama. Medicinskom terminologijom onog vremena opisano je da se radi o disharmoničnom razvoju osjetnog aparata koji bi korektnom stimulacijom okoline mogao ponovno uspostaviti harmonično funkcioniranje. Talijanski liječnik, Sanct de Sanctis, psiholog i psihijatar opisao je 1905. godine demenciju prekocisimu, psihoza rane dječje dobi koja uzrokuje sveukupno psihičko i intelektualno osiromašenje u djeteta koje je prije bolesti bilo psihički zdravo.

¹ Usp. Tomislav Benjak i sur., Izvješće o osobama sa invaliditetom u RH, 2019., Hrvatski zavod za javno zdravstvo, Zagreb, preuzeto 1. studenog 2019., https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2019/05/Invalidi_2019.pdf

² Usp. Ministarstvo zdravlja RH, Ministarstvo socijalne politike i mladih RH, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH, Ured UNICEF-a za HR, Nacionalni okvir za probir i dijagnostiku poremećaja iz spektra autizma u djece u dobi od 0-7 godina u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 2014., preuzeto 2. veljače 2020., file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/Nacionalni_okvir_za_PSA.pdf

Dječje psihoze, a među ostalim i autistični spektar mijenjalo se sa stanjima intelektualnog oštećenja (mentalna retardacija).³ Prvi koji je primjetio autistična ponašanja kod djece i ujedno razvio pojam autizam bio je Eugen Bleuler 1911. godine. Rodom iz Švicarske, a po zanimanju psihijatar opisao je pojmom „autizam“ jedan oblik shizofrenije. Autistični poremećaj okarakterizirao je kao povlačenje u vlastiti svijet, smanjena socijalna interakcija s ljudima koji ga okružuju, zatvaranje u maštu misli. Ovaj pojam prihvaćen je u cijelom svijetu. Važnu ulogu u otkrivanju ovog poremećaja imao je i Leo Kanner. Rođen je 13. lipnja 1896. godine u Klekotowu u Austro-Ugarskoj. Diplomirao je medicinu 1919. godine u Berlinu. U Johns-Hopkins bolnici u Baltimore osnovao je kliniku za psihijatriju dječje i mladenačke dobi. Godine 1943. opisao je jedanaest poremećaja u svojoj knjizi „*Autistični poremećaji afektivnih odnosa*“ koji su kasnije nazvani autistični poremećaji ili Kannerov sindrom. U svom dugogodišnjem radu sa djecom sa poteškoćama, od kojih je jedna bila i autizam izvukao je zajednička obilježja koja se pojavljuju kod sve djece. On je primijetio da djeca od rođenja ne uspostavljaju odnos sa osobama i situacijama. Roditelji ih opisuju kao zatvorene osobe, kao da nisu prisutni u svijetu, ne obraćaju pažnju, ne slušaju kada im nešto govoriš, odsutni su mislima, kao da su hipnotizirani. Kanner zaključuje da su se ta djeca rodila sa urođenom nesposobnošću uspostavljanja normalnih bioloških afektivnih veza s drugim osobama. Njihov suvremenik dr. Hans Asperger u isto vrijeme opisao je slične simptome kod četiri djeteta koja je proučavao i iznio ih je u svojoj knjizi „*Autistični psihopati dječje dobi*“. Istaknuo je da djeca često izbjegavaju kontakt oči u oči, mimika i geste slabo su razvijeni, imaju neprirodno izražavanje, ne obraćaju se sugovorniku i motorički su nespretna, imaju poseban oblik poremećaja pažnje (odvrćena iznutra), bezbrižno stvaraju nove riječi koje su najčešće vrlo prikladne, hipertrofija posebnih sposobnosti. Nadalje, djeca imaju ograničen odnos s okruženjem u zajednici, „autistične napade pakosti“, „negativističke reakcije“, slijede „vlastite impulse“, i osobne interese ne obazirući se na zahtjeve okoline. Na području tjelesnih nagona pokazuju različito ponašanje, od nezainteresiranosti za seksualnost do ekscitabilnog masturbiranja. Naglašeno je egocentrično ponašanje (ne obaziru se na zabrane/dopuštenja okoline), ne pokazuju osjećaj za osobnu distancu, često nemaju smisla za humor, ne razumiju šalu. Asperger je zaključio da „autistična psihopatija“ ima genetsku pozadinu te da je odavno pokazano da su psihopatska stanja konstitucijski osnovana i da nedostaje socijalna prihvaćenost djece s poremećajem iz spektra autizma.⁴ Djeca sa poremećajima iz spektra

³ Usp. Zorana Bujas Petković - Jasmina Frey Škrinjar (ur.) i sur., *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 3.

⁴ Usp. Helmut Remschmidt, *Autizam - pojavni oblici, uzroci i pomoć*, Naklada Slap, Zagreb, 2009., str. 9 -14.

autizma u to su se vrijeme smještala u ustanove za mentalno retardirane. Nije se radilo na njihovoj inkluziji i integraciji u društvo. U Strassbourgu je 1996. godine prihvaćena Povelja o pravima osoba s autizmom (prezentirana na 4. kongresu Međunarodnog udruženja Autism-Europe u Den Haag-u, 1992.) kao pisana Deklaracija Europskog Parlamenta 3/96 o pravima osoba s autizmom. U njoj je istaknuto da osobe sa autizmom trebaju imati ista prava kao i sve osobe u Europi, odlučeno je da će se prava osoba sa autizmom unaprijeđivati, zaštititi i pratiti odgovarajućim zakonodavstvom svake države. Ustanovljeno je da je autizam stanje koje ima svoju kulturu življenja. Ipak, unutar devetnaest prava navedenih u Povelji ne nalazi se pravo osoba s autizmom na religijsko opredjeljenje.⁵ U enciklici „*Pacem in terris*“ pape Ivana XXIII. u poglavlju „*Poredak među ljudima*“ ističe se nepovredivo dostojanstvo svake ljudske osobe, temeljno načelo plodonosne ljudske zajednice jest da je svaki čovjek osoba, obdarena razumom i slobodnom voljom. Posebno se naglašavaju prava čovjeka na život, tjelesnu nepovredivost, sredstva prikladna za častan život, u slučaju bolesti pravo da bude zbrinut.⁶ Evangelizacijska djelatnost crkve na tom širokom području ljudskih prava ima neodgodivu zadaću: pomoći u otkrivanju nepovredivog dostojanstva svake ljudske osobe. To je središnja i sveobuhvatna zadaća služenja koju su crkva i u njoj vjernici laici pozvani pružiti ljudskoj obitelji.⁷ Za promicanje prava osoba sa posebnim potrebama i njihovu integraciju u društvo potrebna je suradnja odgojno-obrazovnih ustanova, župnih zajednica, kateheta, roditelja. Na poseban način ovu zadaću imaju pastoral i katehisti koji su pozvani u svom poslanju slijediti Isusa Krista. U Svetom Pismu (Mt 28, 19-20) Isus daje uputu svojim učenicima da pođu i krste sve narode u ime Oca i Sina i Duha Svetoga i poučavajući ih evanđelju. Pozivajući se na Krista kao jedinog i pravog Učitelja danas katehete i svećenici imaju jednaku zadaću u društvu. U školi Isusa Učitelja, kateheta usko povezuje svoje djelovanje odgovorne osobe s otajstvenim činom milosti Božje. Kateheza je zbog toga vršenje izvorne pedagogije vjere. Iz Isusovih riječi, znakova i djela, tijekom cijelog njegovog kratkog, ali intenzivnog života, učenici su izravnim iskustvom doživjeli temeljne crte „Isusove pedagogije“ otkrivajući ih poslije u evanđeljima: prihvaćanje drugoga, naročito siromaha, malenoga, grešnika kao osobe koju Bog ljubi i traži, otvoreno naviještanje kraljestva Božjega kao lijepe vijesti istine i utjehe Očeve, poticaj na odgovorno ponašanje vjerom u Boga, nadom u kraljevstvo i ljubavlju prema

⁵ Usp. Slavenka Barada, Učenici s teškoćama u razvoju; Autizam i vjeronauka, u: *Svjedok*, 19 (2012.), Katehetski ured Splitsko – makarske nadbiskupije, Split, str. 76.

⁶ Usp. PAPA IVAN XXIII., *Enciklika „Pacem in terris“*, *Poredak među ljudima*, (11. travnja 1963.), Centar za promicanje socijalnog nauka, Zagreb, 1964., br. 8 - 9.

⁷ Usp. Kongregacija za kler, *Opći direktorij za katehezu*, (15. kolovoza 1997.), Kršćanska sadašnjost, Nacionalni katehetski ured HBK, Zagreb, 2000. br. 19.

bližnjemu.⁸ Dužnost svakog čovjeka, bez obzira na religijsko opredjeljenje, je poštivanje i pružanje pomoći drugom čovjeku i osjetljivim skupinama društva kao što su djeca s posebnim potrebama.

1.2. Psihološki profil djece s poremećajem iz spektra autizma

Na temelju proučavanja visokofunkcionalnih osoba iz spektra autizma, provedenih istraživanja puno se saznalo o prirodi djelovanja osoba iz spektra autizma te psihičkim procesima. Ovaj odlomak govori o razlikama funkcioniranja i percepcije na okolinu djeteta iz spektra autizma i tipičnog djeteta. Problem s kojim se susreću edukacijski rehabilitatori i učitelji u radu sa djecom iz spektra autizma jest raznolikost stupnjeva autizma i specifičnih potreba osoba sa autizmom koje iz tog poremećaja proizlaze. Nalaze se između dva izazova, s jedne strane je samo stanje poremećaja, a s druge strane poticanje razvoja sposobnosti učenja djeteta, nastojanje da osobu osposobe za učinkoviti, smislen, funkcionalan i produktivan život u neautističnom svijetu. U radu s njima najvažnije je poštivati način na koji te osobe misle i uče, a to znači da je svijet za osobu sa autizmom onakav kakvim ga ona doživljava. Autizam se ne pojavljuje u jedinstvenom obliku, svaka je jedinka drugačija, a mnoge osobe sa autizmom imaju dodatne teškoće koje utječu na razvoj. Međutim „autistična trijada“ teškoća (socijalizacija, komunikacija, ponašanje i interesi) koja je prisutna u cijelom spektru zahtjeva karakterističan i jedinstven način podučavanja. Osobe sa autizmom ne prihvaćaju i ne primaju podražaje, poruke iz okoline kao i osobe tipičnog razvoja. Percepcija okoline bitno se razlikuje od djece tipičnog razvoja. Urođena osjetila (vid, sluh, njuh, opip i okus) koriste na nepravilan i proturječan način. Kod jakog zvuka oni zatvaraju oči, a kod jakog izvora svjetlosti uši. Ne vole osjet dodira, uzmiču pred zagrljajem ili nekim drugim oblikom nježnosti. Ovo je posljedica oštećenog centra za osjet, tzv. senzorna integracija. Pod senzornu integraciju podrazumijeva se proces osjetnih podražaja iz okoline koji dolaze u naš mozak, i izazivaju u nama određenu reakciju. Poteškoća koju djeca iz spektra imaju jest to da prepisuju drugima osjećaje, misli, želje koje su različite od njihovih. Pažnju im više odvlači vanjski izgled predmeta, boje, glazba, blještavilo nego njihovo praktično svojstvo, emocionalno ili društveno značenje predmeta. Upotreba predmeta im je nefunkcionalna, beskorisna, koriste ih na stereotipan i repetativan način. Primjer, tipično dijete u igri sa autićem vozi auto na pravilan način, proizvodi zvukove motora ili kočenja auta, dok dijete iz spektra vrti auto u

⁸ Usp. *ODK*, br. 34, 138, 140.

krug, ili se igra sa kotačima vrteći ih, te ovakav način igre može potrajati satima.⁹ Kod verbalno sposobne djece koji imaju prvi stupanj autizma uočava se karakteristika uskih interesa tipičnih za autizam. Dijete priča o temi koja njega zanima, ne odgovara na postavljena pitanja koja se ne tiču te određene teme, ili su spremni na suradnju ako se priča ili radi o specifičnoj temi ili području. Jedna od specifičnosti psihološkog profila djeteta iz spektra autizma jest pamćenje. Dijete koje je verbalno, sposobno je prepričati pojedini događaj koji se dogodio prije jednu godinu do detalja, ali ne zna ispričati što je radio nekoliko trenutaka prije. Problem je korištenja informacija i znanja kojeg imaju na praktičan način. Kada dijete upitaš što je jeo za ručak u školi, pričati će o cijelom danu ili nekoj temi koja njih zanima. Da bi od djeteta dobili traženi odgovor na pitanje potrebno je postavljati konkretna pitanja koja ga usmjeravaju prema odgovoru. Ovdje je važna uloga učitelja. Od odgojitelja, edukacijskih rehabilitatora zahtjeva se da dobro upozna dijete, analizira, proučava svoje i djetetovo ponašanje. Na temelju prikupljenih podataka učitelj osmišljava pristup i metodu u radu s tim djetetom. Za svako dijete je potreban individualan pristup jer je poremećaj iz spektra autizma šarolik i specifičan. Važno je biti ustrajan u poticanju djetetovog pamćenja, prepričavanja događaja, naglašavanja njegovog „JA“ u zadacima, okolini i na taj način pozitivno se djeluje na njegovu svijest o samom sebi. Pojedinci iz spektra autizma imaju zvukovnu ili slikovnu memoriju, prepoznaju sliku ili melodiju no ne mogu prepoznati je li se odnosi na njih. Njihovo učenje ostaje na razini informacija, događaje i informacije ne mogu pretvoriti u dublje osobno iskustvo. Zadaća odgojitelja, učitelja i edukacijskih rehabilitatora je razvijati percepciju i neautistično doživljavanje svijeta kod djece iz spektra autizma. Poticati ih na sudjelovanje u svakodnevnim situacijama, osmišljavati aktivnosti kojim će jačati razumijevanje događaja. Nakon faze učenja dijete se testira provjerom da se utvrdi njegov razvoj i rezultati učenja.¹⁰ Karakteristično kod djece iz spektra autizma je odsustvo zajedničke pažnje koju tipična djeca razviju od devetog mjeseca, a odnosi se na usmjeravanje pogleda između osobe i zanimljivog predmeta. U dobi od jedanaestog mjeseca do četrnaestog mjeseca dijete slijedi pažnju druge osobe i pogled u istom smjeru kamo gleda odrasla osoba ili upire prstom. Dijete prati njezine pokrete, ponašanje imitirajući ih. Između trinaestog i petnaestog mjeseca dolazi do faze usmjeravanja pozornosti pokazivanjem nečeg drugoj osobi, i dobivanju željene stvari. Odsustvo zajedničke pažnje je jedan od najranijih pokazatelja pojave autizma kod djeteta. Djeca iz spektra autizma rijetko pokušavaju dijeliti igračke, ili koristiti

⁹ Usp. Zorana Bujas Petković - Jasmina Frey Škrinjar (ur.) i sur., *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, str. 223 - 226.

¹⁰ Usp. *Isto*, str. 227 - 229.

zajedničku pažnju. Oni su svjesni odrasle osobe, ali to za njih nema socijalno značenje, osim ako je odrasla osoba izvor nečega što žele ili znak da će se nešto dogoditi. Stvaranjem raznovrsnih situacija u kojima se može vježbati usmjeravanje zajedničke pažnje može pomoći djetetu da razumije i koristi zajedničku pažnju u prikladnim trenucima.¹¹ Posebnost kod djece iz spektra je odsustvo sposobnosti prepisivanja mentalnih stanja sebi i drugima, poznat kao „Theory of mind“. Pod mentalna stanja podrazumijevaju se misli, osjećaji, ideje i namjere, te sposobnost prepisivanja ovih stanja drugim osobama, kako bi se predvidjelo njihovo ponašanje. Komunikacija je sljedeće područje koje je znatno oštećeno u spektru autizma, a poveznica je sa uspostavljanjem socijalnih odnosa. Govor je vokalno-auditivni oblik jezika, sastavni je dio međuljudske komunikacije i samokomunikacije, a razvija se u odašiljanju poruke, primanja i obrade od strane primatelja te povratni odgovor. Komunikacija, osim govorne ekspresije uključuje i razumjevanje, složeni odnos između riječi kao simbola i značenja tih simbola. Da bi komunikacija bila pravilno ostvarena i uspješna važni su svi ovi procesi. Slušni procesi trebaju imati svrhu primanja i razumijevanja riječi. Oštećenja na ovom području su problemi receptivnog govora. Nakon primanja informacija slijedi prirodan odgovor ekspresijom lica i govorom. Nažalost, kod djece iz spektra autizma komunikacijski kanal je poremećen u svim dijelovima. Imaju poteškoće u razumijevanju drugih i razumijevanju apstraktnih pojmova. Većina njih uopće ne razvije ekspresivan govor, a uz to imaju i slabo razumijevanje. Kod djece tipičnog razvoja u ranoj dobi se uspostavlja komunikacija osmijehom, pogledom. Od šestog mjeseca do kraja prve godine dijete guguće, ponavlja zvukove iz okoline, sve dok ne uspije oblikovati riječi. Komunikacija sa okolinom odvija se verbalnim i neverbalnim putem. Dijete je sposobno razumjeti izraze lica ili pokrete osoba s kojima je okružen a bez izgovaranja riječi. Kada djeci tipičnog razvoja kažemo: „Hvataj loptu“!, shvatiti će našu poruku i pružiti ruke da uhvati loptu. Djetetu koje ne razumije govor biti će teže shvatiti poruku ako je ona izrečena samo vokalno, bez dodatnih pokreta. Neverbalna komunikacija uključuje znakove tijelom, pokrete, geste, mimiku, položaj, postupak, držanje. Način govora, pauza među riječima, naglašavanje pojedinih riječi ili dijelova rečenice mogu biti znak komunikacije. Kod djece iz spektra autizma teškoće u neverbalnoj komunikaciji obuhvaćaju neprimjerene izraze lica, neuobičajena upotreba gesta, izostanak uspostavljanja kontakta očima, neobični položaji tijela, pomanjkanje uzajamnog ili zajedničkog fokusiranja pažnje, zaostajanje u vještini ekspresivnog govora, ili pomanjkanje te vještine. U dobi od pet godina polovina autistične djece nema razvijen ekspresivan govor, a tri

¹¹ Usp. *Isto*, str. 230 - 232.

četvrtine djece koja govore imaju eholaličan ili specifičan govor koji se razlikuje od svih drugih govornih poremećaja. Karakteristike verbalne komunikacije su neobičan izričaj ili intonacija, brži ili sporiji tempo od normalnog, neobičan ritam ili naglasak, monotona ili pjevna kvaliteta glasa, repetitivni ili idiosinkratični oblici govora. Eholaličan govor izgleda besmisleno, ali može biti pokušaj uspostavljanja komunikacije, pokazuje sposobnost govorenja i oponašanja, može poslužiti za komunikativne ili kognitivne potrebe učenika. Uz eholaliju tipična je i inverzija zamjenica. Dijete sebe oslovljava sa „ti“ ili „on“ ili osobnim imenom, a druge oslovljava zamjenicom „ja“ jer ne može shvatiti odnose među ljudima i pravilno ih imenovati. Karakteristika govora je ograničen rječnik u kojem prevladavaju imenice, često je ograničen u odnosu na zahtjeve ili nedostatan u smislu prilagodbe neke fizičke okoline, te je ograničen i u društvenim odnosima. Imaju sklonost ponavljanja teme, odnosno pričati će o temi koja njih zanima ili imaju interesa bez sposobnosti praćenja razgovora ili mijenjanja tema. Specifična je poteškoća poticanja komunikacije s njihove strane, poteškoća u primjeni nepisanih pravila, nesposobnost održavanja konverzacije o određenoj temi, neprimjereno upadanje u riječ. Često ponavljaju samo posljednje riječi ili slogove, skupljaju i sažimaju riječi, ili izmišljaju neke svoje riječi. Govor je konkretan, određen sada i ovdje situacijom. S obzirom da je razumijevanje verbalne i neverbalne komunikacije kod djece iz spektra poremećeno, najbolji način učenja jest da vodimo i pomičemo njegove ruke i noge, a pokrete popratimo jednostavnim objašnjenjem. Učenje se treba svesti na konkretno pokazivanje koje ne smije biti složeno. Mnoga djeca svoju potrebu pokazuju krikovima, plačem, ili neprimjerenim oblicima komuniciranja.¹²

¹² Usp. Agencija za odgoj i obrazovanje, Poučavanje učenika sa autizmom - školski priručnik, 1999., Veleposlanstvo Kanade u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, preuzeto 5. siječnja 2020., https://www.azoo.hr/images/izdanja/Poucavanje_ucenika_s_autizmom.pdf

2. METODE RADA SA DJECOM IZ SPEKTRA AUTIZMA

Ima mnogo metoda koje se koriste u radu sa djecom iz spektra autizma u nastojanju da se ostvari napredak u oštećenim područjima. S obzirom da je autizam poremećaj koji se još istražuje, tako se i metode osmišljavaju i razvijaju. U radu sa djecom znanost je dokazala da pojedine metode imaju velik učinak na razvoj djeteta na području socijalnih, bihevioralnih i kognitivnih vještina. Prema Nacionalnom standardnom izvješću o autizmu (eng. National Standard Report), Nacionalnom centru za autizam (eng. National Autism Center) i Nacionalnom centru za profesionalni razvoj poremećaja iz spektra autizma (eng. National Professional Development Center on autism spectrum disorder) to su intervencija usmjerena na predviđanje ponašanja, bihevioralni pristup, cjeloviti bihevioralni pristup za mlađu djecu, poticanje jezičnih sposobnosti, učenje prema modelu, poučavanje u prirodnom miljeu, vršnjačka potpora, poučavanje pivotalnih odgovora, rasporedi, strategije samokontrole, socijalne priče, poticanje socijalnih vještina, osnaživanje roditelja, kognitivna-bihevioralna intervencija. Neutemeljeni pristupi kojima je potrebno dodatno istraživanje su akademske intervencije, trening auditivne integracije, facilitirana komunikacija, bezglutenska dijeta, senzorna integracija, floortime, intervencija uz potporu životinja, terapija vezana uz šok.¹³ U radu sam navela metode koje su najčešće u uporabi.

2.1. Primijenjena analiza ponašanja

Primijenjena analiza ponašanja usmjerena je na mijenjanje ponašanja djece iz spektra autizma prilagođavajući se svakom djetetu. Tipično za ovu metodu je uključenost mijenjanja i okoline, jezika, stila i međuodnosa didaktičkog materijala. Najsustavnija metoda primijenjene analize ponašanja je tzv. podučavanje diskriminativnim nalogima. Razvio ju je Lovaas 1987. godine. Podučavanje diskriminativnim nalogima polazi od pretpostavke da se zakoni teorije učenja mogu sustavno primijeniti u edukaciji djece s autizmom.¹⁴ Djeci se informacije pružaju na sažet, jasan, dosljedan, strukturiran način. Prvi korak u učenju je uputa koju dijete dobije

¹³ Usp. STAR Autism Support, National Standard Report, 2015., <https://starautismsupport.com/national-standards-report-phase-2-now-available>, The Ontario Association for Behaviour Analysis, Evidence Based Practices for Individuals with autism spectrum disorder: recommendations for caregivers, practitioners and policy makers, preuzeto 1. prosinca 2019., <file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/ONTABA%20Evidence-Based%20Practices%20for%20Individuals%20with%20Autism%20Spectrum%20Disorders%20Caregiver%20Brief%20Report.pdf>

¹⁴ Usp. Zorana Bujas Petković - Jasmina Frey Škrinjar (ur.) i sur., *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, str. 260 - 261.

od odgojitelja, tzv. diskriminativni podražaj. Drugi korak je ponašanje koje dijete pokazuje. Treći korak je posljedica koju daje terapeut, a to može biti pojačanje ili uskraćivanje podražaja, ovisno o djetetovom ponašanju. Pojačanje se odnosi na ugodu djetetu, odnosno nagradu, čija je svrha nastaviti djetetovo željeno ponašanje. Od djeteta se nastoji postići da sam traži ono što u tom trenutku treba (hranu, piće, odlazak na wc..), osnovne primarne potrebe koje ne zahtijevaju učenje jer su urođene. Za sekundarne potrebe, kao npr. zagrljaj, poljubac, igranje igračkama, vezanje vezica zahtijevaju učenje. Na početku programa sekundarne posljedice koriste se u kombinaciji s primarnima kako bi dijete s autizmom naučilo njihovu vrijednost. Kako bi dijete naučilo nove vještine koristi se podrška, što dijete bolje usvaja novu vještinu, podrška se postepeno smanjuje. Vrste podrške su fizička pomoć i vođenje, modeliranja i demonstracija, modulacija glasa, pozicioniranje, neposrednost, povezivanje sa već usvojenim znanjem, pisane ili slikane smjernice, dodatne verbalne smjernice, geste ili organiziranje materijala. Na primjer, terapeut postavi cilj da dijete nauči razlikovati auto, kamion i motor. Učenje započinje uputom: „Dodaj mi auto“!. Ako dijete prepozna auto i doda ga terapeutu dobiva pojačanje, odnosno nagradu. Ako dijete odgovori negativno terapeut ponavlja uputu, pruža pomoć (pokazuje prstom na auto) i dodaje nagradu. Kod ove metode učenja postupci slijede isti uzorak; uzastopni pokušaji, izolacija, vježbe diskriminacije, nasumična rotacija. U dijelu izolacije ponavljamo uputu nekoliko puta neprekidno, npr. da pokaže prstom na auto. Ukoliko je dijete savladalo fazu izolacije i doda nam traženi predmet u diskriminaciji ga testiramo zna li taj predmet razlikovati od drugih. Na stol stavljamo auto i kamion te tražimo da nam pokaže prstom na auto. U nasumičnoj rotaciji dodajemo i treći predmet i tražimo da prstom pokaže na jedan predmet. Nakon pozitivnog odgovora u zadnjoj fazi dijete je postiglo željeni cilj.¹⁵

¹⁵ Usp. *Isto*, str. 261 - 263.

2.1.1. Suvremena primijenjena analiza ponašanja

Temeljna svrha joj je uspostavljanje podučavanja odnosa sa odraslima i vršnjacima u svakodnevnom aktivnostima i dnevnim rutinama s ciljem poticanja komunikacije i igre. Tehnike koje se koriste su incidentalno podučavanje, „mand“ podučavanje, vremenska odgoda, podučavanje u prirodnom miljeu, prekidanje bihevioralnog niza, prirodna jezična paradigma. Incidentalno podučavanje je tehnika u kojoj odrasla osoba čeka da dijete pokaže interes za željeni predmet i pruži mu podršku da komunicira sa više sredstava i daje mu željeni predmet.¹⁶ Ako dijete želi neki predmet i koristi se rukom odrasle osobe da ga dobije, odrasla osoba će mu pružiti dodatnu pomoć sa slikom da nauči uz pomoć slike pokazati što želi. U „mand“ podučavanju odrasla osoba čeka inicijativu od djeteta da pokaže interes za željeni predmet i zatim mu pruža model za imitaciju i daje podršku za primjereno zahtijevanje i u konačnici daje željeni predmet. Ova tehnika koristi se sa djecom koja ne uspostavljaju komunikaciju. Ako dijete ima bočicu sa hranom i krene plakati, ne pokušavajući privući pozornost, tada mu treba reći „otvori“ i dodatno ga gestom ili znakom uputiti na to, zatim usmjeriti dijete da pruži bočicu i otvoriti mu je. Vremenska odgoda je postupak u kojem odrasla osoba čeka da dijete pokaže interes za predmet i tada mu prilazi s interesom iščekivanja, pokazujući mu da treba tražiti željeni predmet. Nakon 10 - 15 sekundi ukoliko dijete ne zahtjeva željeni predmet osoba mu pruža podršku i imitacijom pokazuje što se od njega traži, odnosno, očekiva. Ako se dijete koristi slikama, i slikama izrazi što želi, svaki put kada nam pokaže određenu sliku potrebno je izgovoriti stvar sa slike, i čekati da ponovi za nama, i tek onda dobiva ono što želi. S vremenom uklanjamo podršku riječima te samo pokažemo sliku djetetu i pričekamo da se prisjeti što treba reći. Podučavanje pivotalnih odgovora su ponašanja koja su važna u svim društvenim odnosima. Pomaže djeci u motivaciji, potiče razvoj združene pažnje, simboličku igru. Upute koje se daju djetetu trebaju biti jasne, odgovarati kontekstu i neometane, djetetova pozornost treba biti usmjerena na terapeuta, usvojene ciljeve treba redovito ponavljati i održavati, djetetu treba pružiti višestruke smjernice za odgovor (izraz lica, gesta, itd.), dijete ima važnu ulogu u biranju materijala i igračaka, pojačanja trebaju biti trenutačna i u skladu sa situacijom. Na primjer, odgajateljica u vrtiću kaže; „Djeco, vrijeme je za ručak, spremite igračke i sjedite za stol“. Djetetu iz spektra autizma teško je razumjeti što se od njega traži jer ima poteškoće u

¹⁶ Usp. *Isto*, str. 264 - 265.

komunikaciji. Odgajateljica bi trebala dio po dio ponoviti djetetu, uz dodatnu podršku i pojačanje.¹⁷

2.1.2. Bihevioralno nizanje i oblikovanje

Bihevioralno nizanje i oblikovanje tehnika je podučavanja za usvajanje složenih radnji koja imaju više koraka. Uz pomoć ovog načina podučavanja dijete se uči prati zube, prati ruke ili obući se što zahtjeva više radnji. Sastoji se od analize zadatka i postupaka podrške. Analiza zadatka je raščlanjivanje kompleksnog ponašanja na niz specifičnih koraka. Nakon analize provodi se test kojemu je svrha prepoznati koje je korake određene vještine dijete usvojilo. Test se ponavlja tri puta. Za vrijeme poduke koristi se pojačanje i podrška kako bi dijete lakše usvojilo korake. Podrška i pojačanje koriste se u mjeri koliko je potrebno svakoj osobi da shvati što se od nje traži. Cilj je podučiti dijete vještinama uz što manju pomoć terapeuta. Kada odlučimo koju vrstu podrške ćemo koristiti tada odlučujemo hoće li podučavanje krenuti od prvog koraka ili zadnjeg. Nakon zadnjeg koraka analize zadatka slijedi prirodno pojačanje, npr. nakon što dijete opere zube, pohvalimo ga i ide na spavanje. U nizanju unatrag, podučavanje zadnjeg koraka vještine, djetetu se pruži pojačanje za sve korake. Postupno se ukida podrška na zadnjem koraku te mu se pruža dodir nakon što dijete samostalno obavi zadnji korak. Nakon usvojenog zadnjeg koraka slijedi predzadnji, uz primjereno pojačanje koje se s vremenom smanjuje. I tako sve do prvog koraka.¹⁸

2.1.3. Primijenjena analiza ponašanja i intervencije za sprječavanje i smanjivanje nepoželjnih ponašanja

Primijenjena analiza ponašanja koristi se i za sprječavanje nepoželjnih ponašanja kod djece iz spektra autizma koja se najčešće pojavljuju kada dijete ima poteškoće u komunikacijskim i socijalnim vještinama. U ovu metodu uključeno je mijenjanje i prilagođavanje okoline, jezika i stila interakcije i didaktičkog materijala, a ne isključivo mijenjanje ponašanja pojedinca.¹⁹ Pod nepoželjna ponašanja osim autoagresije, agresije i destrukcije, smatraju se i samostimulacija, nepažnja, izoliranje jer smanjuju mogućnost

¹⁷ Usp. *Isto*, str. 264 - 265.

¹⁸ Usp. *Isto*, str. 265 - 267.

¹⁹ Usp. *Isto*, str. 269.

primanja novih informacija. Posljedica nepoželjnih ponašanja je isključenje iz redovitih oblika odgoja i obrazovanja, smanjenje mogućnosti razvijanja socijalnih odnosa i uključivanja u aktivnosti zajednice. Uz programe za razvojna područja vezane su intervencije za funkcionalnu analizu ponašanja i za nepoželjna ponašanja. Za provedbu i planiranje intervencija važna je uloga obitelji, učitelja, zajednice kako bi se omogućilo održavanje i primjena naučenih vještina u prirodnom okruženju. U planiranju intervencije treba uzeti u obzir kontekst obitelji i zajednice, dnevni raspored, obiteljske rutine, itd. Prvi postupak u izradi kvalitetnog plana podrške je sveobuhvatna funkcionalna procjena. Procjena uključuje analizu parametra okoline (lijekovi, spavanje, hranjenje, dnevne rutine..), neposredni podražaji (vrijeme dana, osoba, aktivnost, obilježja prostora, i sl.), detaljan opis nepoželjnog ponašanja (frekvencija, intenzitet), posljedica koje održavaju ponašanje (dobivanje predmeta, pažnje, aktivnosti, unutrašnje stimulacije ili izbjegavanje pažnje), zatim procjena komunikacijskih funkcija i sredstava osobe, i procjena razumijevanja jezika. Podaci se prikupljaju neposrednim opažanjem ili pregledom videosnimaka te intervjuiranjem osoba iz djetetove bliže okoline. Nakon procjene djetetovog ponašanja utvrđuju se strategije za njegovo poboljšanje, odnosno mijenjanje. Koriste se strategije vezane za podražaje i provode se prije pojave nepoželjnih ponašanja. Zatim strategije vezane uz posljedice, provode se nakon pojave nepoželjnih ponašanja i strategije podučavanja i usvajanja vještina, programi podučavanja zamjenskog podučavanja. Strategije vezane uz posljedice uključuju prekidanje i preusmjeravanje, gašenje, diferencijalno pojačanje te rasporede pojačanja. Prekidanje i preusmjeravanje koristi se za ponašanje čija je posljedica unutarnja stimulacija. Ukoliko dijete osjeća unutarnji poriv za njihanje, terapeut ili roditelji mogu je preusmjeriti na korištenje njihaljke. Pojačanja se koriste samo ukoliko pomažu za motiviranje za određena ponašanja. Ako dijete nagradimo za dobro ponašanje veća je vjerojatnost da će se to ponašanje nastaviti, međutim, može se dogoditi da pojačanjem povećavamo i nepoželjna ponašanja. Gašenje se koristi u slučaju kada želimo da određeno djetetovo ponašanje prestane, tada mu uskraćujemo pojačanje koje je dobivalo prije toga. Ova tehnika se koristi kada dijete želi pozornost, kada želi izbjeći rad ili unutarnju stimulaciju. Važno je da u ovoj situaciji svi budu uključeni u „gašenje“ djetetovog neželjenog ponašanja.²⁰

²⁰ Usp. *Isto*, str. 270 - 271.

2.2. Liječenje i edukacija djece s autizmom i srodnim poremećajima komunikacije

Program sa vizualnom okolinskom podrškom osmišljen je 1977. godine na odsjeku za psihijatriju Sveučilišta Sjeverne Karoline. Jedan je od najopsežnijih programa koji obuhvaća dijagnostičke postupke, procjenu sposobnosti i potreba te podršku za djecu i odrasle s autizmom. Jedan je tip bihevioralne terapije. Bit programa je funkcionalnost podučavanja, dijete se uči osnovnim potrebama za samostalno življenje, a usvajaju se zahvaljujući situacijskom i prirodnom učenju. Podučava se u strukturiranim uvjetima s mnogo vizualnih i drugih oblika podrške koje proizlaze iz organizacije prostora, vremena, materijala i metoda podučavanja. Cilj programa kod osoba sa nerazvijenom verbalnom komunikacijom je razvoj slikovnih kartica, komunikacijskih ploča, kartice sa riječima i pojmovima i sl. Kod osoba koje imaju razvijenu verbalnu komunikaciju nastoji se usmjeriti da ona bude društveno svrhovita i smisljena. U razvijanju društvenih odnosa radi se na podizanju razine socijalne pažnje i razumijevanja, usvajanje novih vještina socijalne interakcije i razumijevanje pravila i normi ponašanja. Svrha programa je smanjivanje pojavljivanja nepoželjnog ponašanja s maksimalnim prilagođavanjem okoline posebnim potrebama djece s autizmom. Slobodno vrijeme djeteta također treba biti strukturirano, svrhovito i usmjereno na usvajanje vještina koje će ga uključiti u zajednicu.²¹ U programu dijete uči potrebne vještine, sposobnosti i okolnosti u kojima živi. Poučava se inicijalno u strukturiranim uvjetima s mnogo vizualnih oblika podrške koje proizlaze iz organizacije prostora, vremena, materijala, i metoda podučavanja.²² Posebno uređenje prostora i organizacija omogućuje vizualne znakove koji pomažu djetetu s autizmom da razumije gdje treba biti, kako do tamo doći i što raditi, usmjerava ga na zadatak tako što određenim intervencijama u prostoru smanjuje raspršivanje pažnje. Koriste se tehnike strukturiranog učenja, vizualno planiranje, organizacijske strategije te predvidljivog okruženja sa ciljem da se kod osoba sa autizmom poveća samostalnost u svakodnevnim situacijama. Temelj TEACCH je strukturirano podučavanje koje je individualizirano za svakog učenika. Fizička struktura odnosi se na vizualno uređenje učionice i nastavnog materijala koje pomažu u osamostaljivanju djeteta. Važno je da ima

²¹ Usp. *Isto*, str. 287 - 289.

²² Darinka Kiš Novak - Anita Špehar, *Strategije obrazovanja i aktivno učenje u razrednoj nastavi kod učenika s autizmom na primjeru prirodoslovne teme, Educatio Biologiae*, Hrčak, Zagreb, 2018., preuzeto 1. prosinca 2019.,

file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/4.%20POGLAVLJE/7_Kis_Novak_i_Spehar_Strategije_obrazovanja_i_aktivno_ucenje_u_razrednoj_nastavi_kod_ucenika_s_autizmom_na_primjeru_prirodoslovne teme_studija_slucaja.pdf

jasno razgraničene dijelove prostorije ovisno je li se u tom dijelu radi individualno, u grupi ili je namijenjen za slobodno vrijeme. Na taj način učenici znaju što se radi u kojem dijelu ovisno gdje se oni nalaze. Dnevni raspored aktivnosti omogućuje djetetu da zna kada će jedna aktivnost završiti i početi nova. Kada dijete ima ustaljen raspored aktivnosti pomaže mu da planira i slijedi dnevne događaje, smanjuje napetost zbog neizvjesnih promjena, nerazumijevanja promjena, i potiče motivaciju za dovršenje teškog zadatka ako prema rasporedu slijedi ugodnija aktivnost. Raspored je prikazan kroz slike ili crteže koji označavaju novu aktivnost. Vizualna podrška je uređenje materijala koji treba biti označen ili organiziran prema učenikovoj razini razumijevanja. Svi materijali trebaju biti sortirani prema funkciji i uredno složeni da njihovo korištenje bude jednostavno, i da učenici mogu sami prema određenim uputama uzimati materijal i vraćati ga na mjesto. Zadnja struktura je metoda podučavanja koja može biti verbalna ili neverbalna. Najvažnije je da uputa okupira djetetovu pozornost, i da je jasno i smisljeno izrečena.²³

2.3. Metoda komunikacije razmjenom slika

Metoda komunikacije razmjenom slika razvijena je u sklopu Delaware škole za učenike/studente s autizmom (eng. Delaware Autistic Programa) kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja i isprobavanja niza programa za vježbanje komunikacije kod učenika sa autizmom. Vježbe komunikacije najčešće započinju učenjem uspostavljanja kontakta pogledom u oči odrasle osobe. Ako dijete tijekom vježbe ispusti glasove ili oponaša glasove, dobije nagradu. Krajnji cilj koji dijete treba postići je povezivanje glasova u riječi koje se od njega traže. PECS metoda uči djecu da slikom pokažu odrasloj osobi što žele i na taj način uspostavljaju komunikaciju, izražavaju svoje potrebe, želje. Provođi se u šest faza: fizička razmjena, razvijanje samostalnosti, razlikovanje slika, struktura rečenice, odgovaranje na pitanja „Što želiš“ i spontano odgovaranje.

Krajnji cilj u fizičkoj razmjeni je prepoznavanje „najpoželjnijeg predmeta“ na slici, uzeti sliku u ruku i pružanjem slike odrasloj osobi dobiti željeni predmet. Vježba započinje određivanjem najpoželjnijeg predmeta na način da se djetetu ponudi 5 - 8 predmeta, i predmet za kojim dijete posegne 3 puta u roku od 5 sekundi se kvalificira kao najpoželjniji predmet. Potrebno je odrediti 3 do 5 najpoželjnijih predmeta. Za vrijeme ove vježbe uz učenika trebaju

²³ Usp. Zorana Bujas Petković - Jasmina Frey Škrinjar, *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, str. 289 - 292.

biti i dva učitelja. Jedan učitelj sjedi za stolom nasuprot učenika, a drugi je iza učenika, pomažući mu pokazati na željeni predmet i fizički podići sliku. Slike su na stolu ispred učenika, a željeni predmet izvan njegovog dosega. Kada učenik posegne za slikom željenog predmeta učitelj ga verbalno pohvali, i pruža mu željeni predmet. Vježba se ponavlja pet puta, a njena uspješnost očituje se kada učenik u 80 % pokušaja napravi što se od njega traži.

Druga faza je razvijanje samostalnosti. Krajnji cilj koji se želi postići u ovoj fazi je da učenik prilazi svojoj „komunikacijskoj ploči“, skida s nje sliku, odlazi do učitelja i ispušta sliku u učiteljevu ruku. U ovoj fazi cilj je djeteta naučiti da se potruži dobiti što želi od učitelja/terapeuta na način da kada skine sliku sa komunikacijske ploče i pruži učitelju on se udalji kako bi dijete našlo način da dođe do njega. Kada je dijete dobilo od učitelja traženi predmet verbalno ga se pohvali i nastavi vježba nekoliko puta. Postepeno se odmaci učitelja povećavaju po nekoliko centimetara, ukoliko dijete nastavi uspješno komunicirati, poticaj se daje jednom od pet pokušaja. Sliku koju dijete želi, također se ostavi na udaljenijem mjestu kako bi dijete naučilo potražiti sliku, te potom uložiti truda da dođe i do učitelja.

Treći korak u učenju je razlikovanje slika. Na komunikacijskoj ploči postavljeno je nekoliko slika željenih predmeta ili njima srodnih predmeta, dijete treba sa ploče razlikovati traženi predmet od ostalih. Tijekom ove faze ne koriste se verbalni poticaji, potrebno je osigurati dvadeset spontanih prilika dnevno za učenje razlikovanja slika na komunikacijskoj ploči, i važno je mijenjati slike na komunikacijskoj ploči zbog utvrđivanja da je dijete naučilo razliku svog željenog predmeta od ostalih. Na dva načina provjerava se je li učenik usvojio razliku željenih predmeta od neželjenih predmeta. Prvi način je staviti dva predmeta na stol, i staviti ih na komunikacijsku ploču u obliku slika. Učenik odabere jednu sliku sa komunikacijske ploče i zatim treba uzeti isti predmet sa stola. Ukoliko je odabrao točan predmet, slijedi verbalna pohvala, a ukoliko nije treba mu objasniti da je tražio predmet br. 1 a uzeo je predmet br. 2. Drugi način provjere je ponuditi učeniku komunikacijsku ploču sa dvije slike, a na stol staviti jedan predmet. Ukoliko učenik uzme ispravnu sliku sa predmetom na stolu, savladao je razliku. Važno je paziti da je na stolu željeni predmet, a na komunikacijskoj ploči slika željenog predmeta i druga slika neželjenog predmeta. S vremenom kada učenik nauči razlikovati 8 - 10 slika, poželjno je umanjivati slike ili mijenjati njihov položaj. Na ovaj način potvrđujemo da dijete nije zapamtilo položaj slike nego je naučilo razlikovati sa razumijevanjem.

Nakon što je dijete usvojilo nekoliko novih riječi prelazi se na sastavljanje rečenice. U ovoj fazi, uz komunikacijsku ploču sa slikama imamo i traku za rečenice. Na komunikacijsku ploču slike i riječi sa trake trebaju biti od materijala da se mogu pričvrstiti na ploču. Uz slike

željenih predmeta i aktivnosti, potrebno je imati sliku „Ja želim“. Vježba započinje postavljanjem slike „Ja želim“ na jedno mjesto na traci za rečenice, npr. donji lijevi kut. Učenik treba sliku željenog predmeta uzeti u ruku i postaviti pored slike „Ja želim“ na traci za rečenice i predati je učitelju. Postepeno, kada smo sigurni da je dijete savladalo prvu vježbu, mijenjamo položaj slike „Ja želim“ i učimo dijete da ju vrati na traku za rečenice, i sliku željenog predmeta stavi pored. U trećoj vježbi, uklanjamo željeni predmet iz vidokruga djeteta i učimo ga da zatraži isti predmet iako ga ne vidi. Krajnji cilj ove faze je naučiti dijete da spontano zatraži određene predmete i odgovori na pitanje „Što ti želiš“. Ispred učenika postavljamo komunikacijsku ploču sa slikama željenih predmeta, traku za rečenice i poticajno predmete koje želi na stol. Vježba počinje postavljanjem pitanja učeniku „Što ti želiš“ nakon čega učitelj par sekundi pričekava, zatim pokaže na sliku „Ja želim“. Učenik treba uzeti sliku „Ja želim“ i staviti je na traku za rečenice. Postupno se produžuje vrijeme od postavljanja pitanja do pokazivanja na sliku „Ja želim“. Nakon što je učenik savladao odgovor na pitanje „Što ti želiš?“ uklanja se poticaj pokazivanja na sliku „Ja želim“ te učenik samostalno uzima sliku i postavlja na traku za rečenice. Cilj je naučiti učenika nasumično odgovarati na pitanja „Ja želim“, „Ja vidim“, i „Ja imam“. Za ovu vježbu potrebno je imati komunikacijsku ploču sa željenim i neželjenim predmetima, traku za rečenice, slike „Ja želim“, „Ja vidim“ i „Ja imam“. Na traku za rečenice potrebno je staviti sliku „Ja vidim“ ispod slike „Ja želim“. Nakon postavljanja, učitelj čeka par sekundi da učenik postavi na traku odgovarajuću sliku. Vježba je savladana ukoliko učenik u 80% slučajeva odgovori pozitivno na postavljeno pitanje. Zatim se učenika nasumice ispituje „Što ti želiš?“ i „Što ti vidiš?“ kako bi se provjerilo je li razlikuje ova dva pitanja. Zatim se na traku za rečenice dodaje i treće pitanje „Što ti imaš?“, odnosno „Ja imam“. Princip vježbe je isti kao i kod prethodna dva pitanja. Nakon dovoljne vježbe nasumično se postavljaju ova tri pitanja za provjeru učenikovog znanja.²⁴

²⁴ Usp. Sanja Rajnović, Poticanje komunikacije u radu s djecom s autizmom primjenom PECS programa, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2001., preuzeto 1. prosinca 2019., <file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/4.%20POGLAVLJE/PECS.pdf>

2.4. Razvojni pristup temeljen na individualnim razlikama i odnosima

Razvojni pristup uključuje više programa i modela, najpoznatiji od njih je tzv. „*Floortime*“. Metoda se temelji na učenju u prirodnim okolnostima, s naglaskom na djetetovu inicijativu i promatranje djeteta u igri. Razvojni pristup je znanstveno neutemeljen te se provode istraživanja o njegovoj učinkovitosti. Cilj i svrha modela razvojnog pristupa je usmjerenost na poticanje razvoja sposobnosti čija su odstupanja i glavna obilježja autizma. Metoda se koristi od ranog djetinjstva osobe, smatra se da je tada najučinkovitija. Važnu ulogu u ovoj metodi imaju i roditelji koji su ujedno i suterapeuti svojoj djeci, od njih se traži visok stupanj kreativnosti i odgovornosti. Razvojni pristup je najmlađa i najnovija metoda rada sa djecom iz spektra autizma. Temelji se na naturalističkom učenju što znači da se dijete nastoji učiti u prirodnim okolnostima. Skraćenica „DIR“ označava razvojni model temeljen na individualnim razlikama i odnosima. Razvoj (eng. „D“) uključuje 6 koraka koji obuhvaća intelektualno i emocionalno područje kako bi se dijete zdravo razvijalo. Individualne razlike (eng. „I“) odnose se na posebnosti svake osobe, njen način percipiranja svijeta, zvukova, dodira i odgovora na podražaje. Odnosi (eng. „R“) uključuju izgradnju odnosa djeteta i obitelji, roditelja koji mu ujedno trebaju biti suterapeuti kroz ovu metodu podučavanja. Središnja tehnika „DIR“ pristupa je „*Floortime*“.²⁵ „*Floortime*“ se temelji na interaktivnoj teoriji prema kojoj se većina kognitivnih vještina razvijenih u prvih 5 godina života temelji na emocijama i odnosu. Obilježava ga toplo i neposredno ophođenje s djetetom dok ga istodobno uključujemo na svim njegovim funkcionalnim, emocionalnim i razvojnim razinama.²⁶ Prvi cilj modela *Floortime* je uspostavljanje odnosa s djetetom uz njegovo vođenje, a drugi je uvesti dijete u svijet združene pažnje. Razvojni model „*Floortime*“ tehnike je opservacija, odnosno promatranje i slušanje djeteta. Izrazi lica, geste, način držanja tijela i riječi, čimbenici su koji pomažu u pristupu djetetu. Opaža se je li dijete potiče interakciju, je li zaigrano ili opušteno, je li uzbuđeno, ili je zaokupljeno objektima ili osobama. Nakon početnog promatranja slijedi otvaranje komunikacije s djetetom na njemu shvatljiv način. Dvosmjernom komunikacijom uspostavljamo prvi odnos sa djetetom uz mnogo afektivnih, i mikroafektivnih gesta - smješkanje, osmijeh, kimanje glavom, sposobnost percipiranja i shvaćanja gesta te pružanje odgovora na njih. Terapeut prilagođava ton glasa, upravlja igrom kako dijete želi, postaju partneri i na taj način u djetetu raste samopouzdanje, omogućuje mu

²⁵ Usp. Stanley Greenspan - Serena Wieder, Razvojni model temeljen na razlikama i odnosima, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, 42 (2005.), Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“, Zagreb, str. 2 - 5.

²⁶ Usp. Zorana Bujas Petković - Jasmina Frey Škrinjar (ur.) i sur. *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, str. 281-282.

osjećaj bliskosti, topline, razumijevanja. Četvrta faza je interaktivno rješavanje problema, kontinuirano korištenje gestama. U petoj fazi dijete funkcionalno koristi svoje ideje, odnosno želje i potrebe. U sljedećem koraku ideje se razmjenjuju konkretno i realistično kako bi se ostvario odnos između stvarnosti i mašte. Dijete nauči obrazložiti svoje želje, u igri maštu isprepleću sa logičkim stvarnim objašnjenjima. Kroz igru sa lutkom koristiti će realne situacije koje majka pruža djetetu, npr. hranjenje ili uspavljivanje. Model „Floortime“ podrazumijeva da se šest do osam puta dnevno obitelj uključuje u interakcije u kojima dijete vodi glavnu riječ, i da traju 30 minuta ili više, ovisno koliko je djetetu potrebno. Od roditelja se traži prilagođavanje djetetovoj razini, igranje s njim na podu, pružiti mu potporu u funkcionalnim razvojnim sposobnostima. Cilj je održavanje odnosa u igri, poticati ga da bude emocionalno aktivan i naučiti ga prepoznavati socijalne signale.²⁷ U odgojnim ustanovama kao što je vrtić ili škola, također se potiče interakcija sa vršnjacima.

²⁷ Usp. Stanley Greenspan - Serena Wieder, Razvojni model temeljen na razlikama i odnosima, str.2.

3. KATOLIČKI PRISTUP DJECI S POTEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Kada govorimo o djeci s poteškoćama u razvoju crkva je gorljivi promicatelj jednakosti i posebnosti koju ova djeca imaju za zajednicu. „*Opći katehetski direktorij*“ 1971. godine o ovoj temi govori da kateheza treba pružiti djeci s poteškoćama mogućnost da žive svoj život vjere prema svojim sposobnostima, a 1997. godine ističe da treba izbjeći rizike kako specijalno vjeroučenje ne bi završilo na marginama pastoralnog zajedništva. U „*Radosnom naviještanju Evandjelja*“ piše da u planovima i programima kršćanskog odgoja i kateheze oni trebaju biti uključeni uzimajući u obzir njihove pastoralne potrebe i mogućnosti, ali uvijek tako, da budu jednakopravno uključivani u život i djelovanje kršćanske zajednice. Enciklika „*Redemptor hominis*“ i u apostolskoj pobudnici „*Catechesi tradendae*“ od Ivana Pavla II. nalazimo poticaje da svakom čovjeku omogućimo susret sa Kristom, da se osoba sa poteškoćama pruži jednaka pažnja i ljubav kao i ostalim vjernicima te da im se omogući ravnopravno sudjelovanje u radnim odnosima.²⁸ „*Opći direktorij za katehezu*“ naglašava kako svaka kršćanska zajednica drži da su Gospodinu najmilije one osobe koje trpe fizičko ili mentalno oštećenje, ili ostale oblike tegoba, osobito među maloljetnicima. Povećana društvena i crkvena svijest te napredak posebne pedagogije omogućuju da obitelj i druga odgojna mjesta tim osobama danas mogu pružiti primjerenu katehezu na koju imaju pravo kao kršteni, a ako nisu kršteni onda pozvani na spasenje. Ljubav Oca prema toj djeci i trajna prisutnost Isusa sa svojim Duhom ulijevaju povjerenje da svaka osoba može rasti u svetosti bez obzira koliko ograničena ona bila.²⁹ Osobe s posebnim potrebama podsjećaju nas koliko je u Bogu malenost i dječja nevinost velika (Mt 25,40). Predstavljaju izazov za produblјivanje međuodnosa u kojima ih ne smijemo gledati sa sažaljenjem nego divljenjem i ljubavlju jer nas oni upravo tome i uče. Svojim životom i djelovanjem pozvani smo približiti im vjeru u Isusa, prijatelja i brata u kojeg uvijek mogu imati povjerenja i oslonac.

²⁸ Usp. Zvonka Matoic, Uvod, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 7 - 8.

²⁹ Josip Šimunović, *Župna zajednica na početku trećega tisućljeća*, Pastoralno-teološka razmišljanja o mogućnostima ostvarivanja župnoga pastorala u Hrvatskoj, Glas Koncila, Zagreb, 2009., str. 203.

3.1. Uloga vjeroučitelja u radu sa djecom sa poteškoćama

Poziv učitelja, a posebno vjeroučitelja je odgovoran i zahtjevan posao koji iziskuje puno ljubavi i uloženg truda u odgoj i obrazovanje djece. Rad s djecom uči nas jednostavnosti, iskrenosti i ljubavi koju oni pružaju drugima, a naročito djeca s poteškoćama u kojima nema ni zrna zla i nepatvorenosti. Roditelji i obitelj djece s poteškoćama često su izloženi pitanjima bolesti, patnje, nezadovoljstva i vječnom pitanju „Zašto?“. Zadaća društva je pružati im podršku i pozitivan stav na teškoće s kojima se susreću. Vjeroučitelji kroz obrazovanje trebaju pomagati djetetu i obitelji da ne klonu duhom, i da na svoje dijete gledaju kao na Božji dar jer se on u njima očituje svaki dan. Odgajatelji, vjeroučitelji u prilici su svaki dan činiti dobro pružajući pomoć djeci s teškoćama što znači u svjetlu vjere dati im smisao, ohrabrenje, pažnju. Za prenošenje znanja djetetu s poteškoćama potrebno je upoznati dijete da se ustanovi kolike su njegove intelektualne sposobnosti, vrsta i stupanj poteškoće.³⁰ U radu s djecom, ponajviše za pripreme sakramenata, vjeroučitelji se preispituju jesu li dovoljno naučili dijete, osjećaju veliku odgovornost prema djetetu. U pristupu sa djecom s poteškoćama važnije je približiti vjeru da su ljubljena Božja djeca, da imaju povjerenja u ljude i svoje mjesto u društvu. Vjeroučitelj u ovom poslu trebala bi biti osoba izrazito nadarena i motivirana za rad s osobama s poteškoćama kojima je vjera temeljno duhovno obzorje i životni stav.³¹ Njegova zadaća je višestruka: on mora voljeti svoj poziv i učenike, treba posjedovati umijeće shvaćanja i prihvaćanja različitih potreba učenika, sposobnost poticanja procesa učenja, umijeća kojima usmjeruje učenike prema ljudskoj i kršćanskoj zrelosti. Kod djece intelektualnih teškoća mogu se očekivati teškoće u svladavanju katoličkog vjeronauka već u nižim razredima osnovne škole. Njima je teško shvatiti antropološke a pritom se stavlja naglasak na psihosocijalne, psihološko-pedagoški, socijalno-etički, povijesni, književno-umjetnički itd., te teološke dimenzije u nastavi vjeronauka (starozavjetni i novozavjetni biblijski tekstovi i metodičko-komunikacijski pristup). Kako teme vjerskih sadržaja budu zahtjevniji teškoće u učenju će biti izraženije.³² Stoga je rad sa djecom s posebnim potrebama je i vrlo zahtjevan zbog činjenice da vjeroučitelj nema povratnu informaciju, ili je dobije u

³⁰ Usp. Ljubica Pribanić, Vjera i dijete s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 15.

³¹ Usp. Josip Baričević, Osposobljavanje vjeroučitelja za vjerski odgoj djece i mladeži s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 58.

³² Usp. Zrinjka Stančić, Poticanje učenika s posebnim potrebama u nastavi katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999, str. 43.

velikom zakašnjenju. To pred vjeroučitelja stavlja dodatnu želju da se potruži kako bi se što kvalitetnije i konkretnije približio djetetu s kojim želi ostvariti kontakt. Vjeroučitelj se često angažira oko stvaranja puno radnih materijala. Radni materijali dokaz su rada i truda vjeroučitelja da prenese svoje znanje djetetu. Pravi izazov je beskrajno ponavljanje procesa križanja dok ga dijete ne usvoji. To nekada traje godinama, a nekada cijeli život. Kao i svi drugi učitelji, vjeroučitelj radi godinama, a ne vidi konkretne rezultate svog rada s djecom s teškoćama u razvoju. Zbog silne želje prenošenja informacija, znanja djetetu preko raznih didaktičkih materijala zaboravi se najvažnije a to je dovesti Isusa k djeci i dovesti djecu k Isusu.³³ Za djecu s poteškoćama važna je integracija i inkluzija u odgojno-obrazovnom sustavu, pa kasnije i u društvu. Učitelji donose da je upravo njihovo uključivanje u redovnu nastavu prvi korak uključivanja i prihvaćanja u širem društvu. Stajališta i ponašanja nastavnika prema djeci s poteškoćama utječu ne samo na njihovu uključenost u obrazovni proces, već i na njihovo samopoštovanje, intelektualni, socijalni i emocionalni razvoj, a također izravno utječu i na stajališta i ponašanje ostalih učenika u razredu. Učitelj je model za svu djecu i signale koje upućuje prema učeniku s poteškoćama djeca i ostali učenici tijekom vremena najčešće primjenjuju.³⁴

3.2. Kateheza i inicijacija djece s posebnim potrebama

Citat iz Evanđelja: „Tko god primi ovo dijete u moje ime, mene prima. A tko mene prima, prima onoga koji me poslao. Doista, tko je najmanji među vama svima, taj je velik!“ (Lk 9,48). Ovim citatom jasno je izraženo koliko su djeca, hromi, bolesni veliki u Božjim očima, i koliko prednost imaju pred ostalima. Isusovo druženje i ozdravljanje hromih, umirućih, bolesnih ukazuju nam koliko je njima potrebno udijeliti pažnje, ljubavi i prihvaćanja. Ovu zadaću povjerio je apostolima, a time i prvoj Crkvi. U dokumentu II. Vatikanskog sabora „*Presbiterorum ordinis*“ nalazimo da su prezbiteri obvezni prema svima, ali su im posebno povjereni siromašni i slabi po primjeru na Krista, te je njihova evangelizacija postavljena za znak mesijanskog djelovanja.³⁵ Općenito značenje riječi inicijacija ima podrijetlo u lat.

³³ Usp. Slavenka Barada, Pristup osoba s teškoćama u razvoju u nastavi vjeronauka, u: *Svjedok*, 20 (2013.), Katehetski ured Splitsko-makarske nadbiskupije, Split, str. 4 - 13.

³⁴ Jelena Kranjčec Mlinarić - Anamarija Žic Ralić - Natalija Lisak, Promišljanje učitelja o izazovima i barijerama inkluzije učenika s poteškoćama u razvoju, Centar za odgoj i obrazovanje Tomislav Špoljar, Zagreb, 2016., preuzeto 2. veljače 2020., <file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/17.pdf>

³⁵ Ivan Široki, Župna zajednica i briga za osobe s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 90.

iniciare što znači posvetiti, uvesti, uputiti u tajno bogoslužje, ući, ići sl. Međutim, kršćanska inicijacija označuje obrede ulaska u društvo odraslih, a u crkvenom kontekstu postupno otajstveno svojstvo ulaska u kršćanstvo. Inicijacija nije osamljen čin, nego čin koji se događa u zajednici. U vjerskom smislu, inicirati znači životno uvoditi u novu stvarnost Krista i Crkve putem sakramenata krštenja, euharistije, i potvrde.³⁶ U prvoj crkvi kateheza se odvijala iz temeljne kerigme koja se proširivala i prilagođavala kategoriji ljudi. Nisu postojale strukture i razrađene kateheze kao što danas imamo. Prva zajednica primila je živu vjeru i objavu Boga Oca kojeg nam Isus otkriva kao ljubav i koji je iz te ljubavi i za tu ljubav za nas grešnike umro i uskrsnuo, te kao uskrsli među nama živi. U početku kateheza je bila putem tzv. Simbola vjere. Prvi korišteni simbol je riba koja označava Krista i temeljnu ispovijest vjere u Krista, grč. ICHTHIS je akrostih koji znači Isus Krist Sin Božji Spasitelj. Simboli vjere koji su most do dubljeg shvaćanja kršćanske kerigme mogu biti korišteni i u radu sa djecom s posebnim potrebama. Obred krštenja strukturiran je dijaloški s tri pitanja; „Vjeruješ li u Boga Oca?“, „Vjeruješ li u Isusa Krista?“ i „Vjeruješ li u Duha Svetoga?“. Ovaj oblik ima ulogu simbola vjere, ispovjednu i doktrinarnu. Obred se vrši u zajednici vjere, a to je Crkva. Međusobno je povezano i neodvojivo ispovjed vjere osobe koja prima sakramente i vjeru crkve. Ova međuovisnost pojedinca i zajednice značajna je za shvaćanje primanja sakramenta inicijacije osobama s posebnim potrebama. Budući da je vjera crkve ona koja pojedincu predaje vjeru, onda je ona i jamac čvrstoće i života vjere dotičnog pojedinca. Vjera crkve, na neki način, važnija je od vjere koju prima pojedinac. Ispovjedna uloga uključuje obraćenje, ali ne samo pojedinca nego i zajednice. Crkva postaje mjesto obraćenja. Također, primatelj ima zadaću čuvati i držati ono što je primio, a zajednica crkve ima zadaću čuvati vjeru koju predaje. U doktrinarnoj ulozi ispovijesti vjere treba primijeniti pastoralnu razboritost. Otajstva vjere treba im navijestiti biblijski, teološki i doktrinarni. U katehezi vjerskim istinama važno je prepoznati vjeru između subjekta pojedinca i subjekta zajednice, onoga koji vjeru predaje. Sadržaj koji se prenosi sastoji se od Vjerovanja i Očenaša, obrazloženo kroz Sveto Pismo i sudjelovanje u liturgijskom slavlju.³⁷ Vjeru ne treba poistovjećivati samo sa osobnim činima, možda je ponekad trebamo doživljavati kao određenu atmosferu jer je prvi nosilac vjere zajednica, Kršćanstvo, Crkva i Evanđelje. U tumačenju sakramenata, od Augustina do fenomenološke filozofije ističe se važnost znakovitih radnja, čina, riječi, govor ali ne ustima,

³⁶ Usp. Alojzije Čondić, Inicijacija odraslih - model pastorala u župnoj zajednici, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2008.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, str. 634 - 635.

³⁷ Usp. Tomislav Zdenko Tenšek, Sakramenti inicijacije s motrišta kršćanske starine, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoić (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 95 - 97.

glasom nego pokretima, dodirima. Riječ je smisao, a dodir je čin, čin vrijedi drukčije nego riječ, želi dotaknuti i nešto osjetilno, a sakramenti su takvi znakovi, pogotovo kod osoba s posebnim potrebama. Možda su manje sposobne za riječ u obliku smisla, no znakovitim radnjama treba im približiti Božju milost, blizinu.³⁸ U školi učitelji, pa i vjeroučitelji usmjereni su na prenošenje teorije usmenim putem djeci, a od njih zahtijevaju usvajanje sadržaja. U radu sa djecom sa poteškoćama naglasak je na prenošenje vjerskog sadržaja putem slika, crteža, radnih listova, konkretnim primjerom, scenskim prikazom. Preko prisposoba iz evanđelja djeci se pruža najbolji uvid u Isusovu ljubav, blizinu, dobrotu, praštanje, prijateljstvo. Neizostavne prisposobe koje se najčešće koriste su Izgubljena ovca, Izgubljena drahma, Dobri pastir, Izgubljeni i nađeni sin. Govor treba biti jednostavan, konkretan, i uvijek polaziti od njihova iskustva. U praksi je najvažnije naučiti ih moliti, ponašati se u crkvi, sudjelovati u sv. misi pjevanjem, primanjem sakramenta Euharistije, učiti ih o događaju Velikog četvrtka i Velikog petka, značenja Uskrsa i Božića za katoličku vjeru. U radu nam mogu pomoći radni listovi iz MAK-a, katekizmi „*U tvojoj radosti Gospodine*“, „*Pozvani na gozbu*“, „*Pođimo zajedno*“.³⁹ U razrednom odjeljenju sa djecom iz autističnog spektra važno je imati konzistentnost (imati konzistentan pristup pomoću jasnog komuniciranja i razumljivog jezika), razumijevanje (razumjeti ponašanje, dati podršku), otklanjati strah (osigurati sigurno razredno okruženje), ponašanje (smanjiti sve što ometa dječju pažnju, djetetu osigurati radno mjesto), socijalne vještine (osigurati prostor za grupni i individualni rad), podizanje svjesnosti (razumjeti potrebe djeteta), jezik (osigurati jednostavne i jasne upute, razumljivo komunicirati).⁴⁰ U osnovnoj školi dijete iz spektra autizma sluša sat vjeronauka u istoj učionici gdje ima ostale predmete. Pristup treba biti jednak kao i u centrima za autizam, uz prisutnost asistenta u nastavi.⁴¹

³⁸ Usp. Aldo Starić, Neki vidovi pastorala sakramenata inicijacije danas, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 98 - 100.

³⁹ Usp. Marija Zovkić, Sakramenti inicijacije osobama s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 101 - 102.

⁴⁰ Jenny Thompson, Vodič za rad sa djecom i učenicima sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, Educa, Zagreb, 2016., str. 546., preuzeto 15. veljače 2020., [file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/2016_4_07_PRIKAZ%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/2016_4_07_PRIKAZ%20(2).pdf)

⁴¹ Usp. Slavenka Barada, Poučavanje vjeronauka djece s autizmom, u: *Svjedok*, 20 (2013.), Katehetski ured Splitsko-makarske nadbiskupije, Split, str. 26.

3.2.1. Priprema za sakrament euharistije

Sakrament euharistije, ustanovljen je na Veliki četvrtak, kada je Isus bio predan farizejima i blagovao posljednju večeru sa svojim učenicima. Iz tog razloga ovaj je sakrament poznat i kao sakrament Posljednje večere. U Starom savezu euharistija je predoznačena godišnjom pashalnom večerom koju su Židovi slavili beskvasnim kruhom u spomen na izlazak iz Egipta. Euharistija je izvor i vrhunac kršćanskog života. U njoj je sadržano otajstvo naše vjere, hrana koja obogaćuje život svakog kršćanina, samog Isusa Krista. Ona je žrtva Tijela i Krvi Gospodina Isusa koju je on ustanovio da ovjekovječi žrtvu križa povjerivši Crkvi spomen-čin svoje smrti i uskrsnuća. Znak je jedinstva, vez ljubavi na kojoj se duša napunja milošću i daje nam se zalog vječnog života. Euharistijsko slavlje odvija se u dvije velike cjeline koje tvore jedinstven bogoštovni čin: bogoslužju Riječi koje podrazumijeva navještaj i slušanje Božje riječi, i u euharistijskom bogoslužju koje podrazumijeva prikazanje kruha i vina, euharistijsku molitvu koja sadrži riječi posvete i pričest. Za primanje svete pričesti potrebno je biti potpuno pritetelovljen Katoličkoj Crkvi i biti u stanju milosti, tj. ne biti svjestan ikakva smrtnoga grijeha. Na poseban način djeca s poteškoćama su u stanju milosti jer su čistog srca, bez grijeha koji ih sprječava da sudjeluju u euharistiji.⁴² Motivacija djece s teškoćama u razvoju često nije problem jer imaju vrlo razvijen osjećaj za transcendentno. Poseban senzibilitet imaju prema molitvi. U tom spajanju svjetova vjeronauka i života s teškoćama u razvoju sakramenti su snažan saveznik.⁴³ Osobama s posebnim potrebama posebno smo poslani jer nas vjera uči da u svakoj osobi gledamo sliku Boga, a ta slika ovdje zrači iz njihove patnje kao posljedice oštećenja. Crkveni dokumenti donose da poštivamo mogućnosti shvaćanja vjere djece s poteškoćama, te ih uključujemo u život kršćanske zajednice. Po ovom vidimo da ih ne smijemo ograničavati po pitanju mogućnosti, dometa, dosega i smisla katehizacije jer imaju veliko zahvalno srce kojim idu prema vjeri, čistu dušu i otvorenost vrijednostima koje mogu spoznati i sprovesti u djelo. Mogu naučiti bitne vjerske sadržaje potrebne za razumijevanje pojedinog sakramenta, a ako se ponekad i gubi smisao, trud iz ljubavi i u ljubavi ne ide u prazno, i imaju pravo na zajedništvo u Božjem narodu.⁴⁴ Priprema za sakrament euharistije prilagođava se djeci ovisno o stupnju i vrsti oštećenja. Ukoliko je potrebno može se odgoditi primanje sakramenta dok dijete ne bude spremno. Župa

⁴² Usp. IVAN PAVAO II., Katekizam Katoličke Crkve, (11. listopada 1992.), Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1322 - 1405.

⁴³ Usp. Slavenka Barada, Pristup osobama s teškoćama u razvoju u nastavi vjeronauka, str. 12.

⁴⁴ Usp. Zvonka Matoić, Djeca s poteškoćama u razvoju i sakramenti ispovijedi i pričesti, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 9 (1998.), str. 632 - 634.

je pozvana biti bratska i obiteljska kuća, gdje postajemo svjesni da smo narod Božji. U njoj se svjedoči vjera, očituje se roditeljska ljubav, suosjećanje, praštanje, odricanje, zajedništvo i opredjeljenje za dobrotu. Zato je djecu s posebnim potrebama najbolje pripremati za sakramente u župi. Nezaobilazna je suradnja s roditeljima kojima je također potrebna podrška i pomoć. Dijete je potrebno naučiti bitne sadržaje vjere kao je što je razlika između Tijela Kristova i obične hrane, uvoditi ga u pobožno pričešćivanje, razvijati u njemu osjećaj za sveto. Dijete može usvojiti pojam grijeha, shvatiti razliku između dobra i zla, Božje milosrđe i praštanje, ljubav Isusovu koja ozdravljuje i pomaže. Potrebno je djeci s poteškoćama govoriti na njima jasan i razumljiv način, jednostavnim i konkretnim riječima. Prisposode kao što su „Dobri Pastir, događaj Velikog četvrtka, Velikog petka, Uskrs, sv. misa treba im obogatiti slikovnim i scenskim prikazima, umjetničkom izradom simbola, sl. Za pripremu na obred sakramenta euharistije može se organizirati probe obreda kako bi djeca izvježbala i bila spremna na sam dan obreda.⁴⁵

3.2.2. Priprema za sakrament sv. ispovijedi

Sakrament sv. ispovijedi usko je povezan sa sakramentom euharistije. Iako smo krštenjem očišćeni od Istočnog grijeha i pristali smo slijediti Isusa Krista, naša ljudska narav je grješna i često puta padnemo u iskušenju grijeha. Iz ovog razloga Krist nam je ostavio sakrament sv. ispovijedi, ili još ljepši naziv sakrament pomirenja. Krist je ustanovio ovaj sakrament za obraćenje krštenih koji su se grijehom od njega udaljili. Sakrament je ustanovljen kada se Isus na sam dan uskrsnuća pokazao apostolima i rekao im: „Primitite Duha Svetoga. Kojima otpustite grijehe, otpuštaju im se, a kojima zadržite, zadržani su im“ (Iv 20, 22-23). Sakrament sv. ispovijedi sastoji se od pokornikovih činova. Prvi je pokornikov čin gdje pokornik ispituje svoju savjest, izražava kajanje, ispovijed koja se sastoji u izricanju grijeha pred svećenikom i zadovoljština, odnosno izvršenje određenih pokorničkih činova koje ispovjednik nalaže pokorniku da nadoknadi grijehom počinjenu štetu. Kada krštenik sagriješi, grijeh razdire njegovu nutrinu, osjeća gnušanje prema počinjenim grijesima i potrebno je zatražiti oprost od Isusa kako bi se očistili od grijeha.⁴⁶ Kada govorimo o djeci s posebnim potrebama u odnosu na ovaj sakrament, trebamo imati u vidu njihove slabije

⁴⁵ Usp. Marija Zovkić, Sakramenti inicijacije osobama s posebnim potrebama, str. 101 - 103.

⁴⁶ Usp. IVAN PAVAO II., *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1422 - 1479.

intelektualne i komunikacijske vještine. Za pripremu na sakrament sv. ispovijedi potrebno je imati kao i u vjeronaučnoj nastavi prilagođen, poseban program župne kateheze koji će pratiti njihove mogućnosti, ovisno o vrsti i stupnju oštećenja. Program je potrebno uvijek obnavljati, dopunjavati. Sadržaje susreta treba temeljito pripremiti, prilagoditi se ograničenjima, uvažavati njihove izričaje, s ljubavlju ih prihvaćati i mijenjati aktivnosti i metode rada tijekom susreta. Didaktička sredstva trebaju biti bogata simbolima, znakovitim radnjama jer ova djeca imaju teškoća u verbalnom izražavanju. Tako ćemo im se lakše približiti, spoznati njihove nemire i patnje. Za djecu s posebnim potrebama osmišljen je pojednostavljeni ispit savjesti koji sadrži jasno i konkretno postavljena pitanja o redovitoj molitvi, čitanju biblije, izgovaranju psovki, redovite odlaske na sv. misu, pomaganju bližnjem, o pravednom ponašanju, laganju itd.

3.2.3. Priprema za sakrament sv. potvrde

Isusov život bio je ispunjen Duhom Svetim, od začeca do uskrsnuća. Krštenjem na Jordanu vidljiv je silazak Duha Svetoga na Isusa koji je tim činom „pomazan“ za Mesiju. Cijeli se Isusov život i poslanje odvijaju u potpunom zajedništvu s Duhom Svetim. Apostoli su na dan Pedesetnice primili Duha Svetoga i poslani su naviještati evanđelje. Dobili su dar podjeljivanja Duha polaganjem ruku novokrštenicima. Uz polaganje ruku brzo se kao prikladan znak potvrde pojavilo i pomazanje krizmom. Njime se označuje pomazanje Duhom Svetim, što se u Svetom pismu često spominje. Danas u svetoj potvrdi na potvrđenike, da bi primili Duha Svetoga, redovito polažu ruke biskupi, koji su nasljednici apostola. Potvrda nastavlja i dopunjuje ono posvećenje koje je započelo krštenjem. Bitni obred potvrde je pomazanje krizmenim uljem na čelu, koje se izvodi polaganjem ruke i riječima „Primi pečat dara Duha Svetoga“. Tako je potvrđenik zauvijek “obilježen” Božjom ljubavlju i svojim obećanjem da će biti vjernik. Taj je “biljeg” pred Bogom “neizbrisiv”. Po sakramentu potvrde na poseban način primamo dar Duha Svetoga koji nas ispunja svojim svjetlom i svojom snagom te nas “potvrđuje”, to jest učvršćuje i utvrđuje u vjeri i ljubavi.⁴⁷ Primanjem sakramenta sv. potvrde činimo cjelinu kršćanske inicijacije i potvrđujemo svoj pristanak uz Isusa Krista. Djetetu je potrebno jednostavnim govorom približiti ovaj sakrament na način da njegovim primanjem postajemo zauvijek Kristova braća, a pomazanjem mirisnim uljem

⁴⁷ Usp. Vjeronauk.net, Potvrda (krizma), Sakramenti, preuzeto 23. veljače 2020., https://vjeronauk.net/?page_id=296

primamo Duha Svetoga koji nam uz pomoć Krista udjeljuje milosti.⁴⁸ Ako pak, dijete nije sposobno izraziti ispovijest vjere kao osobni čin, treba razvijati i obogaćivati osjećaj zajedništva, jer je prvi nosilac vjere zajednica. Poželjno je više pjevati i moliti pokretima, obilježavati blagdane i njima važne dane uz glazbu, igru i radost druženja. U odnosu na temu vjere i djeteta sa posebnim potrebama trebalo bi govoriti o vjeri, a ne o vjeronauku, dakle ne govoriti teologiju nego život. O nauku o vjeri uči se na fakultetima, piše se brojna literatura, seminarski radovi, ali živu vjeru, vjeru u Boga, povjerenje u dobrotu, istinu i ljubav možemo dati, odnosno prenijeti drugima jedino ako je i sami posjedujemo. Primjer življenja odgaja iako nam se čini da sporo djeluje. Ako sami pozitivno gledamo, ako se radujemo životu i s optimizmom i povjerenjem krećemo u svaki dan, svaki posao, djeca će primijetiti naš žar i ljubav i slijediti taj primjer u svom životu. Važno je ne sažalijevati dijete kada nešto ne može, nego ga ohrabrivati i radovati se malim uspjesima i napretku. Moto vjeroučitelja treba da bude strpljenje i korak po korak. Potrebno je imati pouzdanja i povjerenja u Boga, da će On voditi dijete, da će On učiniti u njegovom srcu ono što mi ne možemo. S naše strane, moramo poduzeti sve da dijete dođe do vjerskih znanja, ali još više do iskustva vjere, što znači da osjeti kako nije samo, kako postoji Netko tko ga voli i želi mu dobro. Vjeroučitelj bi trebao biti duhovni terapeut i znati kako će vjera djetetu otkriti duhovnu dimenziju postojanja koja će mu pomoći da izraste u sretniju osobu. Spoznaja da nije sam, da je voljen, željen, i da ima netko, tko ga uvijek pazi, osnažiti će ga u životnim kušnjama i patnjama.⁴⁹ Dijete stječe iskustvo vjere učeći o sakramentima, primajući sakramente i sudjelujući na sv. misi, u župnim aktivnostima, volontirajući i čineći humanitarna djela.

⁴⁸ Usp. Marija Zovkić, Sakramenti inicijacije osobama s posebnim potrebama, str. 101 - 106.

⁴⁹ Usp. Ljubica Pribanić, Vjera i dijete s posebnim potrebama, str. 15 - 18.

ZAKLJUČAK

U poremećaj iz spektra autizma ubraja se autistični poremećaj, Aspergerov poremećaj, Rettov sindrom, dezintegrativni poremećaj u djetinjstvu, pervazivni razvojni poremećaj koji nije drukčije specificiran. Posljednjih godina broj djece kojima je dijagnosticiran autizam je u porastu. Unatoč tome, vjeruje se da postoji velik broj neregistriranih slučajeva djece s autizmom zbog nesustavnog provođenja procjene poremećaja autizma kod djece, svega nekoliko puta godišnje. Problem je nedostatak standardiziranih mjernih instrumenata za procjenu razvoja djece u dobi od 0 - 7 godina. Svjetska zdravstvena organizacija u priručnicima „*Dijagnostički i statistički priručnik za mentalne poremećaje*“ i „*Međunarodna klasifikacija bolesti*“ donosi kriterije prema kojima se određuje stupanj autizma, a namijenjeni su zdravstvenim djelatnicima. Položaj pojedinca u spektru određen je naznačenom težinom poremećaja, stupnja jedan, dva ili tri. Unutar ovih stupnjeva postoji raspon u oštećenju pojedinog područja osobe, što znači da osobe mogu biti izvrsno verbalne i neverbalne, mogu biti visoko emocionalno inteligentne do nisko emocionalno inteligentne, sl. i iz tog razloga zove se spektar. Ne postoji univerzalni slučaj ni univerzalna terapija za osobe ovog poremećaja. Također, ne postoji konkretan uzrok ovom poremećaju već brojne hipoteze i pretpostavke. Provedena su brojna istraživanja i statistike na ovu temu, a u novije vrijeme se smatra da je autizam multikauzalno uzrokovan. Djeca iz spektra autizma su tople i zanimljive osobe. S njima je potrebno jako puno rada i strpljenja, poznavati metode rada samog poremećaja kako bi se djetetu što više pomoglo da se osamostali. Roditeljima, obitelji i prijateljima potrebna je stalna pomoć i podrška u odgajanju djeteta, zaštita i sigurnost u društvo. Primarni cilj terapeuta, edukacijskih rehabilitatora je osposobiti djecu s posebnim potrebama pa tako i autizmom za samostalan život. Pojedina djeca iz autizma imaju i druge poteškoće poput mentalne retardacije, hiperaktivnog poremećaja, znatno smanjen kvocijent inteligencije i sl., što otežava rad na njihovom osamostaljivanju, odnosno do kraja života ovisna su o tuđoj pomoći. Osobe sa posebnim potrebama uključene su na više načina u odgojno-obrazovni sustav. Osobe s lakšim smetnjama pohađaju redovite odgojno-obrazovne ustanove, a osobe sa težim smetnjama idu u posebna odjeljenja u sklopu redovitih ustanova ili specijalizirane škole. Zadaća učitelja je zahtjevna i odgovorna u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu jer se susreću češće u svom radu sa djecom sa poteškoćama. Vjeroučitelji za rad sa djecom sa poteškoćama osim završene teološko-katehetske spreme trebaju završiti i edukacijsko-rehabilitacijsku spremu. Trebaju pratiti korak sa suvremenim zahtjevima društva, novim metodama rada, potrebama i interesima djece. Neodvojiva je

suradnja obitelji djeteta sa vjeroučiteljem i župnom zajednicom. Obitelj treba biti uključena u sve što se događa više nego kod djece tipičnog razvoja. Kvalitetnom suradnju između njih moguće je kod djeteta ostvariti kvalitetan napredak. Potrebno je više govoriti o ovom problemu u društvu, informirati ljude svih dobnih skupina što je autizam, na koji način pristupiti djeci s autizmom. Kroz medije, časopise, dokumentarne filmove, društvene mreže podizati svijest kod mladih ljudi o težini i specifičnosti ovoga poremećaja. Edukacijom zajednice osobe iz spektra autizma prestati će biti „čudaci“ i poremećaj koji imaju neće ih definirati kao osobu. Obilježavanje dana podizanja svjesnosti o poremećaju iz spektra autizma je 2. travnja.

LITERATURA:

A) Izvori:

BIBLIJA, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.

IVAN PAVAO II., *Katekizam Katoličke Crkve*, (11. listopada 1992.), Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 1994.

KONGREGACIJA ZA KLER, *Opći direktorij za katehezu*, (15. kolovoza 1997.), Kršćanska sadašnjost, Nacionalni katehetski ured HBK, Zagreb, 2000.

PAPA IVAN XXIII., *Enciklika „Pacem in terris“*, *Poredak među ljudima*, (11. travnja 1963.), Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Zagreb, 1964.

B) Knjige:

Bujas Petković, Zorana, - Frey Škrinjar, Jasmina i sur., *Poremećaji autističnog spektra - značajke i edukacijsko rehabilitacijska podrška*, Školska knjiga, Zagreb, 2010.

Remschmidt, Helmut, *Autizam; pojavni oblici, uzroci i pomoć*, Naklada Slap, Zagreb, 2009.

Šimunović, Josip, *Župna zajednica na početku trećega tisućljeća, Pastoralno-teološka razmišljanja o mogućnostima ostvarivanja župnoga pastorala u Republici Hrvatskoj*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.

C) Članci:

Barada, Slavenka, Poučavanje učenika s autizmom u nastavi vjeronauka, u: *Svjedok*, 20 (2013.), Katehetski ured Splitsko - makarske nadbiskupije, Split, str. 25 - 33.

Barada, Slavenka, Pristup osobama s teškoćama u razvoju u nastavi vjeronauka, u: *Svjedok*, 20 (2013.), Katehetski ured Splitsko - makarske nadbiskupije, Split, str. 4 - 13.

Barada, Slavenka, Učenici s teškoćama u razvoju; Autizam i vjeronauk, u: *Svjedok*, 19 (2012.), Katehetski ured Splitsko - makarske nadbiskupije, Split, str. 76 - 84.

Baričević, Josip, Osposobljavanje vjeroučitelja za vjerski odgoj djece i mladeži s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 56 - 66.

Čondić, Alojzije, Inicijacija odraslih - model pastoralna u župnoj zajednici, u: *Bogoslovska smotra*, 79 (2008.), Katolički bogoslovni fakultet, Split, str. 633 - 658.

Greenspan, Stanley - Wieder, Serena, Razvojni model temeljen na razlikama i odnosima, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, 42 (2005.), Pučko otvoreno učilište „Korak po korak“, Zagreb, str. 2 - 5.

Matoic, Zvonka, Uvod, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 7 - 11.

Matoic, Zvonka, Djeca s poteškoćama u razvoju i sakramenti ispovijedi i pričesti, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 9 (1998.), str. 632 - 635.

Pribanić, Ljubica, Vjera i dijete s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 15 - 19.

Stančić, Zrinjka, Poticanje učenika s posebnim potrebama u nastavi katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999, str. 42 - 49.

Starić, Aldo, Neki vidovi pastoralna sakramenata inicijacije danas, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 98 -100.

Široki, Ivan, Župna zajednica i briga za osobe s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 89 - 94.

Zdenko Tenšek, Tomislav, Sakramenti inicijacije s motrišta kršćanske starine, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoic (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999, str. 95 - 97.

Zovkić, Marija, Sakramenti inicijacije osobama s posebnim potrebama, u: *Srcem prema vjeri*, Nacionalni skup o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, Zvonka Matoić (ur.), Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Zagreb, 1999., str. 101-106.

D) Web mjesta:

Agencija za odgoj i obrazovanje, Poučavanje učenika sa autizmom - školski priručnik, Zagreb, 1999., Veleposlanstvo Kanade u Republici Hrvatskoj, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, preuzeto 5. siječnja 2020.,

https://www.azoo.hr/images/izdanja/Poucavanje_ucenika_s_autizmom.pdf

Benjak, Tomislav i sur., Izvješće o osobama sa invaliditetom u RH, Zagreb, 2019., Hrvatski zavod za javno zdravstvo, preuzeto 1. studenog 2019.,

https://www.hzjz.hr/wpcontent/uploads/2019/05/Invalidi_2019.pdf

Kiš Novak Darinka - Špehar Anita, Strategije obrazovanja i aktivno učenje u razrednoj nastavi kod učenika s autizmom na primjeru prirodoslovne teme (studija slučaja), 2018., Učiteljski fakultet, Zagreb, preuzeto 5. siječnja 2019.,

file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/4.%20POGLAVLJE/7_Kis_Novak_i_Spehar_Strategije_obrazovanja_i_aktivno_ucenje_u_razrednoj_nastavi_kod_ucenika_s_autizmom_na_primjeru_prirodoslovne teme_studija_slucaja.pdf

Kranjčec Mlinarić Jelena - Žic Ralić Anamarija - Lisak Natalija, Promišljanje učitelja o izazovima i barijerama inkluzije učenika s poteškoćama u razvoju, Centar za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2016., preuzeto 2. veljače 2020.

<file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/17.pdf>

Ministarstvo zdravlja RH, Ministarstvo socijalne politike i mladih RH, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH, Ured UNICEF-a za Hrvatsku, Nacionalni okvir za probir i dijagnostiku djece iz spektra autizma u djece u dobi od 0-7 godina u RH, Zagreb, 2014., preuzeto 1. studenog 2019.,

file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/Nacionalni_okvir_za_PSA.pdf

Ontario Association for Behaviour Analysis, Evidence Based Practices for Individuals with autism spectrum disorder 2019. Inc., preuzeto 1. prosinca 2019.,

<file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/ONTABA%20Evidence-Based%20Practices%20for%20Individuals%20with%20Autism%20Spectrum%20Disorders%20Caregiver%20Brief%20Report.pdf>

STAR Autism Support, National Standard Report, 2015. preuzeto 1. prosinca 2019.,
<https://starautismsupport.com/national-standards-report-phase-2-now-available>

Rajnović, Sanja, Poticanje komunikacije u radu s djecom s autizmom primjenom PECS programa, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Zagreb, 2001., preuzeto 1. prosinca 2019.,
<file:///C:/Users/Bogdan/Desktop/DIPLOMSKI%20RAD/4.%20POGLAVLJE/PECS.pdf>

Smolić- Ročak, Anđela, Dijagnostika i tretman autizma i ostalih pervazivnih poremećaja, Klinička psihologija, 2013., preuzeto 13. studenog 2019.,
<http://www.istrzime.com/klinicka-psihologija/dijagnostika-i-tretman-autizma-i-ostalih-pervazivnih-poremecaja/>

Thompson, Jenny, Vodič za rad sa djecom i učenicima sa posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, Educa, Zagreb, 2016., preuzeto 15. veljače 2020.,
[file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/2016_4_07_PRIKAZ%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Bogdan/Downloads/2016_4_07_PRIKAZ%20(2).pdf)

Vjeronauk.net, Potvrda (krizma), Sakramenti, preuzeto 23. veljače 2020.,
https://vjeronauk.net/?page_id=296

SUMMARY

Autism spectrum disorder appears during the first three years of life and it represents secondary damage the nervous system, specifically motor, perceptual, intellectual, emotional and social damage. The etiology of the disorder is unknown and the name of the spectrum disorder refers to variations in children's abilities that can range from better developed to less developed . The applied behavior analysis and the visual support methods are scientifically based methods, while the method of communication by image exchange is in the phase of proving it's a scientific accuracy, while developmental approach based on individual differences and relationships is a more recent non-scientifically based naturalistic method. In educational institutions it is necessary to adapt their way of work and content to children with disabilities. In order to be able to do this, it is important to get to know the child's intellectual abilities. Religious teachers should be aware that the sacraments of initiation and the content that they convey to typical children cannot be conveyed in the same way to children with disabilities and that they can not ask of them to understand religious truths as typical children do. What they need to do is to convey living faith, bring the atmosphere of God's love and care for them. It is necessary to inform society about autism spectrum disorders and to raise awareness of the importance of integration and inclusion of these children.

Key words: autism, methods: ABA, TEACH, PECS, DIR, religious upbringing and education, integration of children in society.